

І.Д. МУДРАК

Історія держави і права
зарубіжних країн

**ДЕРЖАВНА ПОДАТКОВА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНИ
АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

І.Д. МУДРАК

**Історія держави і права
зарубіжних країн**

Курс лекцій

Частина II (доповнення)

Ірпінь – 2002

УДК 342 + 336.02](1-87)(075.8)

ББК 67.3 я 73

М 89

*Затверджено вченою радою Академії державної
податкової служби України.*

Рецензенти:

Л.М. Кононенко, кандидат юридичних наук, доцент
Академії муніципального управління.

А.П. Гаврилішин, кандидат юридичних наук, доцент
Академії державної податкової служби України.

І.Д. Мудрак

М 89 Історія держави і права зарубіжних країн: Курс лекцій. – Ірпінь:
Академія ДПС України, 2002. – 70 с.

ISBN 966–7257–92–4

Курс лекцій підготовлено на основі програми з курсу історії держави і права зарубіжних країн юридичного факультету Академії ДПС України, де висвітлено історію виникнення, розвитку і функціонування державно-правової системи Новітнього періоду.

Курс лекцій розрахований на студентів, курсантів та всіх, хто цікавиться історією держави і права зарубіжних країн.

УДК 342 + 336.02](1-87)(075.8)

ББК 67.3 я 73

ISBN 966–7257–92–4

© Мудрак І.Д., 2002

© Академія ДПС України, 2002

Тема 4.1. Держава і право США Новітнього періоду

План

1. Централізація державної влади. Новий курс президента Ф.Д. Рузвельта.
2. Зміни в конституції.
3. Партійна система та її вплив на формування державних органів.
4. Місцеве управління, суд, поліція.
5. Характеристика основних джерел і галузей права.

Централізація державної влади. Новий курс президента Ф.Д. Рузвельта

Розвиток державно-правових інститутів США у ХХ ст. відбувався разом з основними тенденціями політичної еволюції провідних держав світу. Загальні принципи конституції, що стосуються Конгресу і діяльності обох палат – сенату і палати представників – зберегли свою силу. У той же час із початку століття зберігається загальна тенденція до концентрації державної влади, посилення федеральних органів за рахунок прав штатів, посилення виконавчої влади, бюрократизації та милітаризації державного апарату.

Щодо Конгресу це проявилось в розширенні його податкових повноважень (16-а поправка до Конституції, прийнята в 1913 р.) і посиленні законодавчої діяльності в галузі цивільного, кримінального і трудового права. До початку Першої світової війни федеральний Конгрес привласнив собі непередбачене конституцією право видавати закони в галузі економіки, залізничного будівництва, патентної справи. Верховний суд США допоміг посиленню ролі Конгресу. Відповідно до його доктрини “корпоративного федералізму” було розширене право Конгресу США регулювати торгівлю між штатами. Причому в поняття “торгівлі” почали включати всі аспекти економічного життя Америки: видобуток корисних копалин, функціонування промислових підприємств, встановлення заробітної плати тощо.

Одночасно посилювався контроль з боку федеральної адміністрації над адміністративною діяльністю штатів за рахунок їх фінансової залежності від центру. Майже третину бюджетів штатів склада-

ли федеральні субсидії, які надавалися Конгресом у межах федеральних програм. А це відкривало широкі можливості для втручання федеральної влади у справи штатів.

Відбувалися зміни і в самій роботі Конгресу. В обох палатах Конгресу – палаті представників і сенаті – основна робота була перенесена в комітети. Усі законопроекти проходять через постійні комітети і без їх схвалення не можуть бути поставлені на голосування палат. У 1946 році у зв'язку з цим був прийнятий Закон про реорганізацію легіслатури, який знизив кількість постійних комітетів палати представників до дев'ятнадцяти, а сенату – до п'ятнадцяти. Однак з'являлися все нові і нові комітети і підкомітети. Наприклад, у 1957 році в Конгресі вже налічувалося двісті підкомітетів і п'ятдесят один комітет.

У цьому ж Акті було узаконено існування при Конгресі лоббі – агентів окремих корпорацій і організацій, які направлені для „прощтовхування” потрібних монополіям законопроектів. Тепер лоббі повинні були обов'язково реєструватися.

Зростає роль верхньої палати – сенату. Кількість штатів досягла п'ятдесяти і тому обирається сто сенаторів – по два від кожного штату.

Протягом усього ХХ ст. чітко простежується тенденція неухильного посилення президентської влади, концентрація державної влади в руках президента.

Американський президент виступає не тільки як глава держави, глава уряду, лідер однієї з двох провідних буржуазних партій, головнокомандувач і т. д., але й як головна особа, відповідальна за управління країною в кризових ситуаціях, як „арбітр” у регулюванні відносин між федерацією і штатами, як координатор економічної та соціальної політики США.

Наділення президента широкими повноваженнями у сфері економіки і соціальних відносин призвело до створення при президентові низки федеральних виконавчих органів, зокрема групи економічних радників, яка визначає основні напрями державно-монопольної політики США.

Значно розширилися зовнішньополітичні повноваження президента. За допомогою виконавчих угод президент дістав можливість без згоди сенату укладати і денонсувати міжнародні договори. Наприклад, були укладені у 1969–1970 роках у такий спосіб договори з Південним В'єтнамом, Таїландом і т. д.

Виросли також конституційні військові повноваження президента, у тому числі і за рахунок Конгресу. Право оголошувати війну конституція, наприклад, вважає прерогативою конгресу. До Другої світової війни президентські війни були тільки тоді, коли мав місце напад на територію США. Тепер президент взагалі може розпочинати бойові дії без санкції Конгресу. Так, президент Трумен у червні 1950 року почав війну в Кореї, у 1965 році – у В'єтнамі. За розпорядженням президента Клінтона відбувалися бомбардування Іраку, Косова.

Значне зростання військових повноважень президента стало причиною прийнятої у 1973 році спільної резолюції палат Конгресу, згідно з якою при відсутності оголошення війни Конгресом бойові дії, що їх розпочав президент, повинні бути припинені через дев'яносто днів після їх початку. Але, як свідчить практика, контроль Конгресу поки що не став ефективним.

Зріс вплив президента на законодавство, хоч конституція і позбавляє його законодавчої ініціативи. Це досягається через президентські послання Конгресу, які не тільки інформують про становище в країні, але і містять законодавчі пропозиції, які відразу обговорюються. Президент має можливість також вносити в Конгрес соціально-економічні програми ("новий курс", "велике суспільство" тощо).

Ще однією формою втручання президента в законодавчу діяльність Конгресу є президентське вето, яке все більше перетворюється на абсолютне право. Наприклад, президент Трумен 631 раз застосував вето, а конгрес подолав його тільки дев'ять разів.

Правотворча діяльність президента посилюється і за рахунок делегованого законодавства. На основі повноважень, наданих йому Конгресом, президент видає „виконавчі накази”, які мало чим відрізняються від самих законів. У деяких випадках важливе політико-правове значення набувають і прокламації президента, які мають, як правило, декларативний характер.

Інколи Конгрес намагається протистояти президенту, що характерно для періодів, коли президент представляє одну партію, а більшість членів Конгресу – іншу. Подібна активність Конгресу виявилася, наприклад, коли він розпочав процедуру імпічменту проти президента Клінтона.

Новий курс президента Рузвельта.

У 1929–1933 роках світова економічна криза охопила і США. Криза викликала різке скорочення обсягу виробництва, розлад фінансової системи, повсюдне розорення і банкрутство промислових, тор-

говельних і фінансових фірм, масове безробіття. Загальний обсяг продукції промисловості США у 1932 році склав лише 54 % в порівнянні з 1929 роком. Криза надзвичайно загострила соціально-класові суперечності.

Один за одним відбувалися „голодні походи”, демонстрації безробітних, фермерів, що розорилися.

Обраний у 1928 році президентом республіканець Г. Гувер обіцяв вивести країну з кризи, але всі його спроби виявилися безрезультатними. Так, зупинити хвилю банкрутств шляхом державного кредитування республіканці намагалися в 1932 році. З цією метою було створено Національну кредитну корпорацію з капіталом у 3,5 млрд. доларів, яка повинна була проводити фінансування банківських, промислових і торговельних фірм, щоб врятувати їх від банкрутства. Одночасно з'явилася ще одна урядова організація – федеральне фермерське бюро, яке повинно було підтримувати рівень цін на сільськогосподарську продукцію. Однак усі вжиті заходи ні до чого не призвели.

На президентських виборах 1932 року демократична партія висунула кандидатуру свого лідера Франкліна Делано Рузвельта. Через хворобу він був прикутий до ліжка, але не припинив політичної діяльності. Сенатор, помічник морського міністра, губернатор штату Нью-Йорк – таким був його послужний список. Виборці повірили Рузвельту, який обіцяв у разі успіху на виборах вивести країну з кризи, і він був обраний президентом США.

4 березня 1933 року Ф. Рузвельт уперше виступив перед американським народом як президент. Щоб перемогти і подолати кризу, казав Рузвельт, усі повинні вести себе як „виучена, віддана армія”, готова до великих жертв.

Сукупність заходів, спрямованих на державне регулювання американської економіки з метою виходу з кризи, запропонованих Рузвельтом і його радниками, отримала назву „Нового курсу” (буквально „нова здача карт”). Фактично це була розгорнута програма антикризових державно-монополістичних заходів.

Уряд Рузвельта розпочав реалізацію політики “Нового курсу” зі створення Національної адміністрації відбудови промисловості (НІРА), яка повинна була вивести промисловість із кризи, і вживання заходів щодо боротьби з безробіттям. На чолі НІРА була поставлена Рада, яку іронічно називали “мозковим трестом”. До її складу входили промислові, фінансові магнати і науковці.

„Новий курс” провадився за такими основними напрямками:

1. *Відбудова банківсько-фінансової системи.* На основі прийнятого Конгресом надзвичайного закону, який надавав президенту широкі повноваження у фінансовій сфері, був встановлений державний контроль над золотом, що знаходилося в обігу. Держава отримала можливість скоригувати золотий зміст долара, випускати долари, що взагалі не були забезпечені золотом. Обмін паперових грошей на золото був заборонений. Громадяни США, в яких було золота більше ніж на сто доларів, повинні були здати його в банк. Золото не можна було вивозити за кордон. Міністерство фінансів мало право припинити на деякий час банківські операції. Держава мала змогу впливати на грошову активність банків за допомогою кредитів та субсидій, розмір яких досягнув трьох мільярдів доларів.

2. *Відбудова промисловості.* У середині 1933 року Конгрес прийняв Закон про відбудову промисловості. З метою знищення „руйнівної конкуренції” і досягнення миру в промисловості закон передбачав самообмеження різних галузей промисловості „Кодексами чесної конкуренції”. Спеціальна Національна адміністрація з оздоровлення промисловості за допомогою „Кодексів чесної конкуренції” проводила примусове картелювання. Вся промисловість США була розділена на групи, кожна з яких повинна була розробити свій „кодекс”, який визначав монополні ціни, умови торговельного кредиту, мінімальну заробітну плату робітників і службовців, розмір квот продукції, що випускалася, ринки збуту. „Кодекси” після їх схвалення і скріплення підписом президента набували для даної групи підприємств силу закону.

3. *Аграрна політика „Нового курсу”* знайшла своє втілення в Законі про регулювання сільського господарства. Був створений спеціальний адміністративний орган, офіційною метою якою було регулювання цін на сільськогосподарську продукцію і доведення їх до рівня 1909–1914 років. Щоб збалансувати ціни, встановлювався відсоток скорочення засівних площ фермерами з виплатою компенсації за необроблені землі. Одночасно заохочувалося знищення частини вже отриманого врожаю, за що видавалася премія.

Разом з тим, були скорочені відсотки з іпотечної заборгованості фермерів, через федеральні банки їм була надана позика у розмірі двох мільярдів доларів.

4. *Боротьба з безробіттям.* Безпосередня допомога безробітним набувала в ці часи різних форм: грошові субсидії, організація гро-

мадських робіт, введення системи соціального страхування від безробіття, пенсійне забезпечення.

Так, у 1934 році була створена Федеральна адміністрація надзвичайної допомоги, яку в 1935 року замінила Адміністрація розвитку громадських робіт. Безробітних направляли в трудові табори. Вони будували шосе, автостради, мости, аеродроми і т. д. У 1935 році був прийнятий Закон про соціальне страхування, але рівень страхових виплат був дуже низьким. У цілому уряд витратив на боротьбу з безробіттям 3,5 мільярда доларів, однак не досяг серйозних результатів. Лише двадцять відсотків безробітних США отримали тимчасову допомогу.

Стабілізації економіки повинен був допомогти і закон Вагнера, або „Акт про трудові відносини”, прийнятий Конгресом у липні 1935 року. Закон Вагнера вперше в історії США офіційно визнавав права профспілок і передбачав законодавчі гарантії цих прав.

Заходи „Нового курсу” шляхом втручання держави в економічне життя врятували банки і монополії від краху, певною мірою стабілізували економіку.

У 1935–1936 роках Верховний суд США, посилаючись на те, що законодавство, яке обмежує приватне підприємництво, „суперечить конституції США”, скасував закони „Нового курсу”. Однак надалі Верховний суд був змушений підтримувати в цілому систему урядового регулювання економіки.

Зміни в конституції

Конституція США в новітній період залишалася майже незмінною. За всю історію існування США було запропоновано близько 10 тис. поправок до конституції, але прийнято – 28, з них діючими є лише 25.

Першою поправкою в новітньому періоді була 16-та поправка, прийнята в 1913 році. Вона розширила права Конгресу в галузі оподаткування, ввівши федеральне оподаткування прибутків.

17-та поправка 1913 року ввела право обрання сенаторів населенням штатів (а не законодавчими зборами, як це було раніше).

18-та поправка 1919 року заборонила виробництво, продаж чи перевезення алкогольних напоїв для їх споживання.

19-та поправка 1920 року надала виборчі права жінкам, однак конкретні норми застосування цього права, як і раніше визначали штати.

20-та поправка 1933 року встановила, що термін повноважень президента і віце-президента закінчується опівдні 20 січня, а терміни повноважень сенаторів і представників – опівдні 3 січня, останнього року їх повноваження. Від цього ж часу починається термін повноважень їх наступників. Крім того, поправка передбачає процедуру переходу повноважень президента у випадку його смерті або в інших випадках, до віце-президента.

21-а поправка 1933 року відмінила 18-ту поправку і встановила, що доведення та перевезення алкогольних напоїв до будь-якого штату для продажу і споживання здійснюється тільки відповідно до чинного законодавства.

22-а поправка 1951 року заборонила обрання на посаду президента однієї особи більше двох разів. Це обмеження було реакцією на надзвичайно тривале перебування на посаді президента Ф. Рузвельта (1933–1945 рр.), що деякою мірою сприяло посиленню президентської влади в реальній політиці.

23-тя поправка 1961 року зрівняла округ Колумбія у правах зі штатами у призначенні виборців президента і віце-президента.

24-та поправка 1964 року оголосила неконституційними обмеження виборчих прав у зв'язку з несплатою будь-якого податку.

25-та поправка 1967 року визначила конституційний порядок заміщення віце-президентом президентської посади у випадку надзвичайної вакансії, а також право президента призначити собі віце-президента (який потім затверджувався Конгресом) у випадку виникнення вакансії.

26-та поправка 1971 року встановила, що у виборах федеральної влади мають право брати участь громадяни, яким виповнилось 18 років.

27-ма поправка 1972 року встановлює рівність громадян перед законом незалежно від статі, але ця поправка не набула чинності, оскільки не набрала необхідних $\frac{3}{4}$ голосів законодавчих зборів штатів.

28-ма поправка відміняє 23-тю і встановлює, що округ Колумбія зрівнюється зі штатами у усіх питаннях.

Отже, Конституція США залишається в основному, майже незмінною, проте трансформація соціально-економічних і політичних відносин закріплювалася законами, що приймалися Конгресом США.

Партійна система та її вплив на формування державних органів

Організуючою силою, що давала і дає можливість усім верствам американського суспільства брати участь у формуванні політики країни, є американська двопартійна система. Дві партії – республіканців (емблема – слон), які оголосили себе партією національного відродження, і демократів (емблема – осел), які вважаються партією реформ, суперничають між собою і по черзі приходять до влади. Обидві партії виражають інтереси державно-монополістичного капіталу, монополістичних угруповань. Вони мають сильний центральний та місцевий апарат, низовою ланкою якого є комітети виборчих дільниць, а вищими органами – національні партійні комітети і національні партійні з'їзди.

Основними функціями політичних партій США є: функція представництва інтересів певних прошарків населення, функція зв'язуючої ланки між різними верствами населення і державним апаратом, функція засобу боротьби за державну владу, функція формування і проведення в життя політичного курсу в інтересах певної частини населення та ін. Прямі вказівки на функції буржуазних партій США та їх органів мають місце у Статуті, „підзаконному акті” демократичної партії, і в Правилах, схвалених у 1976 році Національним конвентом республіканської партії.

Функція зняття боротьби політичних партій США за державну владу проявляється, перш за все, у висуненні кандидатів на посаду президента, у поновленні правлячої еліти. Головним у діяльності партій є завоювання й утримання державної влади. Для обрання своїх кандидатів у відповідні державні органи вони використовували організаційні, фінансові, пропагандистські та інші засоби.

Суть американської двопартійної системи полягає у тому, що вона дає можливість американському суспільству уникати серйозної політичної кризи, відіграє роль альтернативи і протизваги у боротьбі за владу між різними групами за інтересами, підтримує спокій і мир у житті американського народу.

Відомо, що структура республіканської і демократичної партій надзвичайно децентралізована, а тому їх роль у керівництві органами влади і управління є незначною: Роль, наприклад, Національного партійного комітету відчутна тільки у період обрання президента. Але відсутність партійної дисципліни, принципів партійного голосування

у Конгресі усуває Національний комітет від визначення навіть загального напрямлення державної політики. Президенти також не вмотивовують партійними інтересами свої дії в питаннях формування, розробки і реалізації політики. Тому, наприклад, президент-республіканець Р. Ніксон частіше мав підтримку у Конгресі, де більшість мали демократи, ніж Дж. Картер, який представляв демократичну партію, що також мала більшість місць у Конгресі. Американський дослідник К. Дейч правильно зазначив, що президент США „більше залежить від коаліції працюючої більшості у Конгресі, аніж від підтримки більшості у своїй партії”. Після виборів, наприклад, у 1980 р. біля 50 конгресменів-демократів об’єдналися у Консервативний форум демократів з усіх найважливіших питань, блокувалися із республіканцями, підтримували президентів-республіканців Р. Рейгана і Дж. Буша.

Законодавці у своїй діяльності керуються не партійними програмами (вони відсутні), а власним розумінням тих чи інших питань, політичними й економічними інтересами своїх виборців.

Кандидат на посаду президента від демократичної чи республіканської партії робить ті чи інші питання центральним пунктом тільки під час виборчої кампанії, а після приходу до влади, як правило, дотримується наступності у політиці. Самі виборці перебувають не стільки під впливом республіканської чи демократичної партії, скільки під впливом програми кандидата.

Важливу роль у боротьбі за вищі державні посади відіграє популярність кандидата, його вміння організувати електоральну машинну агітації та пропаганди.

Отже, ні демократична, ні республіканська партії Сполучених Штатів не беруть безпосередньої участі у формуванні політики країни чи в державному управлінні. Їх функції полягають, головним чином, у залученні голосів виборців на бік того чи іншого кандидата на виборну посаду.

Місцеве управління, суд, поліція

За Конституцією США є федерацією, що складається із штатів. Кожний штат має свою конституцію, яка не повинна мати розбіжностей з федеральною конституцією в основних питаннях. Законодавча влада в штатах належить, як правило, двопалатному парламенту (сенат і палата представників), виконавча – губернатору. Штати

складаються з графств (судовий округ і одиниця розподілу податків). На чолі графства стояло бюро комісарів, яке обиралося населенням. Обиралися також судді, шериф, атторней. Були такі форми, як шкільний округ і міське поселення. Майже всі посади в штатах і графствах виборні, строкові й оплачувані.

Різноманітною була й організація управління містами. Місто мало можливість отримати від судових установ патент на право утворення муніципальної корпорації. Муніципальна рада великого міста (сіті) складалася з двох палат: радників (нижня палата) і олдерменів (верхня палата). Розпорядчі функції належали меру. У невеличких містах органи самоврядування створювалися за більш простішою схемою: однопалатна рада – мер.

Особливе становище має федеральний округ Колумбія, де знаходиться столиця США. Управління ним здійснюють спеціальний комітет Конгресу й особи, уповноважені президентом. Централізація влади позначилась на судовій системі, очолюваній Верховним судом США. Тривалий час кількісний склад суду залежав від Конгресу. Закон 1869 р. встановив, що Верховний суд США складається з голови і восьми членів, яких призначає президент за згодою сенату. Звичайно члени суду займають свої посади довічно, хоч закон дозволяє їм йти у відставку при досягненні 70-річного віку і 10-літньому стажі роботи. Сенат, щоб усунути суддю достроково, повинен розглянути звинувачення на його адресу і винести вирок про зраду обов'язку або аморальну поведінку. Іншими словами, дискваліфікація можлива тільки в порядку імпичменту. Принцип незмінності суддів у США було взято з англійської практики.

За Конституцією і законом про федеральну судову систему 1789 р. компетенція Верховного суду не була широкою. Він міг приймати для розгляду сутички між штатами і справи, пов'язані з представниками іноземних держав. Основна його функція – судовий нагляд: перевірка рішень нижчих судів, законності в діяльності службових осіб. Федеральний суд – вища апеляційна інстанція країни. З цього положення випливають його основні обов'язки.

Однак ще на початку XIX ст. голова Верховного суду Дж. Маршалл заявив про право Верховного суду вирішувати питання про відповідність конституції актів Конгресу та указів президента. Це призвело до затяжного конфлікту з президентом Т. Джефферсоном. Однак у другій половині XIX ст. доктрина судового верховенства отримала офіційне визнання як складова частина конституційної системи.

Своїм рішенням Верховний суд США міг позбавити санкції будь-який закон, тобто зробити його недейсним.

Верховний суд не раз проголошував, що саме він покликаний забезпечувати правові гарантії правосуддя. При цьому робилось посилення на 14-ту поправку до конституції, яка забороняє штатам застосовувати кримінальне покарання інакше, як на підставі „відповідної правової процедури”. На думку американського юриста Д. Карлена, ця норма стала підставою для привласнення Верховним судом наглядових повноважень стосовно діяльності урядів штатів і була використана ним для централізації й уніфікації законодавства і судової практики.

За 100 років, що минули після прийняття 14-ї поправки, Верховний суд оголосив неконституційними 94 федеральні закони. У разі потреби він вносив поправки до раніше прийнятих актів, що тлумачили право, часто нехтуючи судовим прецедентом. У таких випадках Верховний суд виступав більше як законодавчий орган, а не орган правосуддя.

До судової системи США входять суди федерації і штатів. Округ Колумбія має окремий суд. Підсудність апеляційному суду поширюється на кілька штатів. Основна ланка федеральної системи – районний суд. Великі штати мають кілька таких судів. До 1911 р. функціонували окружні суди.

Федеральні суди розглядають кримінальні злочини, що караються за федеральними законами. Залежно від складу злочину районний суддя може розглядати справу сам або за участю присяжних. Крім того, існують спеціальні федеральні суди: військові, податкові, митні, претензійні. Судова система окремих штатів ще складніша: вищий або верховний суд штату за компетенцією схожий з федеральним судом, потім ідуть проміжні апеляційні суди. Більшість справ розглядає суд першої інстанції. Є мирові судді, суди мерів, муніципальні, графств, окружні, поліцейські, у спорах про заповіти, совісні суди.

Тяжкі кримінальні злочини, особливо ті, що караються смертю, обов'язково повинні розглядатись з участю присяжних. Велике жюрі федеральних судів складається з 12–16 присяжних, у судах штатів – з 7–23. Мале жюрі у складі 12 присяжних діє стосовно як кримінальних, так і цивільних справ. Заплутаність судової системи поглиблюється тим, що майже кожний штат має своє кримінальне, цивільне та процесуальне законодавства.

При винесенні вироку суди нерідко звертаються до прецедентів. Лише в практиці Верховного суду їх налічується сотні томів.

Обов'язок порушувати кримінальне переслідування і підтримувати обвинувачення у Верховному суді США покладено на міністра юстиції. Глава федерального міністерства юстиції є одночасно генерал-прокурором. У штатах ці функції виконують прокурори, які формально не залежать від міністра юстиції. Американська прокуратура ґрунтується на засадах децентралізації.

У 1908 р. при міністрі юстиції було створено постійну слідчу службу – Бюро розслідування. Згодом цей орган став виконувати функції загальнофедеральної кримінальної і політичної поліції. У штатах і графствах боротьбу із злочинністю проводила поліцейська служба і приватні детективні агентства.

Міністерства фінансів, пошти і телеграфу створили свою поліцію. Капітолій, де розміщується конгрес, і резиденцію президента в Білому домі охороняють спеціальні поліцейські підрозділи.

Поліція штатів і графств виникла наприкінці ХІХ ст. у зв'язку із зростанням злочинності. Вона підпорядковувалась губернатору. Крім поліцейських інспекторів, службу охорони порядку несли шерифи. Шериф – посада виборна і в деяких місцях майже неоплачувана, тому її займали заможні громадяни, що користувались довір'ям партійного боса. Шериф стежив за утриманням арештованих, виконанням вироків. Йому підпорядковувались констеблі – виборні особи в сільських місцевостях.

Основну службу, пов'язану з охороною громадського порядку, здійснювали поліцейські, які одержували платню й відповідну форму. Власники заводів, фабрик, шахт мали право формувати свою приватну поліцію, яку використовували і проти страйкуючих робітників.

Характеристика основних джерел і галузей права

Американське право увібрало в себе багато принципів англійського права, особливо прецедентного. Однак під час війни колоній за незалежність, американським суддям заборонялось посилатись на ордонанси короля і статuti парламенту Великобританії.

Американська система права пройшла три основних етапи розвитку:

- 1) від завоювання незалежності до громадянської війни;
- 2) до Першої світової війни;
- 3) до кінця 70-х років ХХ ст.

Рецепція англійського загального права у США була неповною. Відповідно до місцевих умов судді, виносячи рішення, виявляли менше консерватизму, формалізму.

Американська правова теорія ґрунтується на доктрині „судової непогрішності” або „юридичному абсолютизмі”. Основні принципи права США зафіксовані в Декларації незалежності 1776 р. і Конституції.

Інститут приватної власності зафіксований у 5-й поправці до Конституції США: „Ніхто не може бути позбавлений... власності без легального судового розгляду, приватну власність не можна відбирати на громадське споживання без справедливої винагороди”. Конституція штату Нью-Йорк (1822 р.) відтворює це положення: „Експропріація для суспільної користі може бути здійснена не інакше як через сплату справедливої винагороди”.

Законодавство США закріплює принцип рівності людей перед законом, право обвинувачуваного на публічний суд з участю присяжних і захисника, право громадян судитись за законами своєї країни.

Незважаючи на те, що Декларація незалежності проголосила рівність усіх людей, а другий цикл поправок до Конституції США дав додаткові роз’яснення, в країні зберігалось багато правових обмежень для кольорових та емігрантів. Існувала расова сегрегація. У багатьох штатах заборонявся шлюб білих з неграми, особами китайського і монгольського походження. Для кольорових і мулатів існували різні обмеження у здобутті освіти, відвідуванні громадських місць тощо. Відверта перевага надавалась особам англосаксонського походження.

Основним джерелом права є Конституція, за нею йдуть федеральні закони, а потім – конституції і закони штатів. Для судів усіх інстанцій обов’язковими є рішення Верховного суду США. Кожний штат видає свої закони з цивільного, трудового, кримінального й процесуального права. Майже в кожному штаті застосовують свою систему права. До середини ХХ ст. у США налічувалось понад півтора мільйона законів.

Багато рішень верховних судів штатів (навіть за абсолютно однакових обставин) часто суперечать один одному. Спроби Верховного суду внести єдність у правову систему виявились марними. Перша

кодифікація права була розпочата з ініціативи відомого американського юриста Д. Фільда. Складений ним у 1848 р. кодекс цивільного й кримінального судочинства для штату Нью-Йорк виявився настільки досконалим, що з незначними поправками був прийнятий багатьма штатами. Цивільне й кримінальне право в загально-федеральному масштабі не кодифіковане.

Одна з особливостей американської системи права в тому, що вона визнає багато доктрин і положень англійського прецедентного та статутного права. Це зафіксовано в конституціях деяких штатів. Збіг застосовуваних правових принципів в обох країнах дає підстави говорити про існування англосаксонської системи права.

У галузі цивільного права найважливішими є поняття приватної власності, свободи й непорушності договору, широкої свободи розпорядження спадщиною, право судового захисту порушених прав та ін. Спочатку суди штатів при винесенні рішень з цивільних справ користувались широкою самостійністю. Вони могли посилатись на закони свого штату, на місцеве прецедентне право або навіть на англійські закони. Цивільне право було заплутаним. Суперечливість, строкатість судових рішень породжувала безліч колізій.

Після того як трести, за законом Шермана, фактично були заборонені, першою (основною) організаційно-правовою формою капіталістичного підприємства стала *корпорація* (акціонерне товариство). Її положення регулювалось договором товариства. Корпорація мала статус юридичної особи, її члени мали право на частину її прибутку відповідно до кількості акцій. У випадку краху фірми акціонер ніс відповідальність за борги лише в межах вкладеного ним капіталу. Він не міг претендувати на право власника майна й укладати від імені корпорації угоди.

Другий вид договору товариства діставав назву *фірми*. Її майно вважається загальною власністю, відповідно учасники фірми несуть повну відповідальність за її борги. Отже, в першому випадку учасники договору товариства мають обмежену майнову відповідальність, у другому – повну. Формально вищим органом корпорації є збори акціонерів. Фактично реальною владою користуються власники контрольного пакета акцій.

Правове становище корпорацій регулювалось, як правило, законодавством штатів. Для підприємців ця форма застосування капіталу виявилась не менш зручною, ніж трести. Маючи контрольний пакет,

монополії фактично керували нижчими акціонерними товариствами і фірмами, що були пов'язані з ними.

Англійське право прецеденту діє в США з деякими обмеженнями. У 1938 р. Верховний суд дав однозначну відповідь на поставлене судовою практикою запитання: чи є загальне право правом федерації, чи існує право кожного штату? Вищий судовий орган роз'яснив: загальне право – це право окремого штату, федерального загального права не існує. Суди кожного штату здійснюють свою юрисдикцію незалежно один від одного, тому рішення, прийнятих у судах одного штату, не зобов'язані додержуватись суди інших штатів.

Деякі штати пішли шляхом кодифікації цивільного права. Звід таких законів, прийнятий штатом Луїзіана в 1825 р., був копією французького кодексу Наполеона, що діє і нині. Цивільний кодекс штату Каліфорнія (1873 р.) справив вплив на кодекси інших штатів.

Наприкінці ХІХ ст. стали з'являтися приватні кодифікації прецедентного права, що стосувались переважно інститутів цивільного і торгового права, договорів, представництва, довірчої власності. Ці кодифікації не мають нормативної сили, але суди звертались до них під час розгляду цивільно-правових казусів.

Розвиток ринку робив необхідною уніфікацію правових норм. Та лише у 1958 р. було видано „Єдиний торговий кодекс”, що діє в усіх штатах, крім Луїзіани, Віргінських островів та федерального округу Колумбія. Кодекс регулює не тільки договори купівлі-продажу, а й банківські операції.

Після „нового курсу” Рузвельта американський бізнес віддавав перевагу створенню фірм у вигляді командитних товариств, акціонерних товариств з обмеженою відповідальністю.

Товариство (партнершип) може бути утворене двома або більшою кількістю осіб, з яких принаймні одна виступатиме в ролі особи, яка несе необмежену відповідальність за договірними зобов'язаннями партнершипу перед кредиторами. Друга особа відповідає в межах розміру вкладу. На такі фірми поширюється пільговий податковий режим.

Закони про акціонерні товариства штати видають самостійно. Спільними для них є положення: акціонерне товариство має статут юридичної особи, несе відповідальність перед кредиторами в межах належного йому майна, випускає акції.

Антитрестівський закон Клейтона 1914 р. заборонив корпорації, зайняті у торгівлі, придбавати прямо чи побічно, повністю чи частко-

во акції іншої корпорації, якщо результатом такого придбання буде істотне послаблення конкуренції між торговими фірмами або обмеження торгівлі в будь-якій частині країни, або тенденція до встановлення монополії у будь-якій сфері торгівлі.

Суди примушували бізнесменів додержувати антитрестівського законодавства. Окремі припустимі відступи від нього застерігались. Акт Вебба-Померина 1918 р. допускав угоди між особами, зайнятими торгівлею на експорт, якщо метою їх не було усунення або послаблення конкурентів способом штучної зміни цін.

У зв'язку з „новим курсом” Рузвельта закон Робінсона-Патмана 1936 р. заборонив однотипним магазинам вдаватись до „недобросовісних переваг” і „нечесної практики” з використанням зниження цін на товари або послуги особистого найму. Це полегшило становище дрібних торговців і збувальників.

Після Першої світової війни сталися зміни у сфері зобов'язального права. Великого поширення набуло „формулярне” право. *Формуляр*, або „договір приєднання”, містить загальні умови поставки, розроблені великими фірмами. За формою це різновид типового договору. Корпорації примушували покупців товару в розстрочку, клієнтів страхової компанії і власників дрібних фірм приймати запропоновані умови.

Типові договори не були джерелом права, але доповнювали існуючі норми. Формуляри обмежували свободу договорів, що давало змогу представникам великого бізнесу нав'язувати свою волю більш слабким контрагентам.

Наприкінці XIX ст., посиляючись на „особливі умови” американської економіки, Конгрес відхилив деякі акти щодо поліпшення умов праці і життя робітників. Лише для окремих державних підприємств у 1886 р. було встановлено 8-годинний робочий день. У 1916 р. Конгрес прийняв закон про 8-годинний робочий день на залізничному транспорті. Верховний суд чинив опір прийняттю федерального закону про обмеження тривалості дитячої і жіночої праці. Прийняті у штатах відповідні закони були оголошені такими, що суперечать Конституції (наприклад, виданий у 1905 р. у Нью-Йорку Закон про 10-годинний робочий день).

Страйк за законами деяких штатів кваліфікувався як злочин. Для його придушення застосовували так звані *судові накази* – різновид англійського суду справедливості. Підприємець під приводом того, що страйк може завдати „непоправної” шкоди його власності, міг зве-

рнутись до суду з проханням про видання такого наказу. Після цього організатори страйку піддавались кримінальному переслідуванню. На підставі такої формули, як „неповага до суду”, у 1894 р. були засуджені організатори страйку залізничників на чолі з соціалістом Е. Дебсом.

„Новий курс” Рузвельта передбачав заходи захисту прав профспілок, організованих робітників. У 1935 р. було введено соціальне забезпечення у зв'язку з безробіттям, інвалідністю та старістю (з 65 років), через три роки – 8-годинний робочий день. За актом 1942 р. навіть під час війни робочий тиждень не перевищував 40 год. Понаднормова робота оплачувалась у полуторному розмірі окладу.

З 1939 до 1953 р. функціонувало управління соціального страхування – спеціальне відомство при президенті. Після його скасування було створено новий департамент охорони здоров'я, освіти й добробуту. Його діяльність охоплювала також сферу застосування соціального законодавства. З ініціативи президента Дж. Кеннеді було підвищено мінімум заробітної плати, збільшено строк виплати допомоги у зв'язку з безробіттям (з 26 до 39 тижнів). Сім'ям безробітних, що мали малолітніх дітей, дозволялося виділяти продовольчу допомогу.

Дж. Кеннеді пропагував створення „комітетів людських відносин”. За часів правління його наступника Л. Джонсона було підвищено мінімум заробітної плати, введено нові правила страхування через хворобу, які значно полегшили становище старих людей. Нині соціальний захист громадян США має більш високий рівень, ніж в інших розвинених країнах.

У галузі кримінального права американська судова теорія і практика визнають англійську систему класифікації злочинів, яка поділяє їх на три види: 1) зраду; 2) тяжкі кримінальні злочини; 3) карані проступки: Злочини і покарання визначаються за законами штатів. Конституція віднесла до відання федеральної юстиції переслідування за фальшивомонетництво, піратство у відкритому морі, зраду.

4 березня 1909 р. набрав чинності федеральний кримінальний кодекс, що передбачав відповідальність за найтяжчі злочини: шпигунство, заклот, фальшивомонетництво, торгівлю наркотиками, викрадення людей тощо. Спроби ввести єдині основи загальнофедерального кримінального законодавства нащтовхувались на опір властей штатів.

Кримінальні кодекси США не мають загальної частини, що дає змогу суддям тлумачити закони на свій розсуд. Диспозиції громіздкі

й невизначені. Так, згідно зі ст. 1 федерального кодексу, за державну зраду слід карати кожного, хто „буде прихильником ворогів США, хто надає їм допомогу або підтримку”. Ще більш невизначені формулювання ст. 4, що передбачає покарання за підбурювання до заколоту.

Після громадянської війни у південних штатах прийнято так звані „чорні кодекси”. Під виглядом підготовки негрів до вільного життя господар діставав право на їхню працю і на застосування щодо них „помірних тілесних покарань”. За втечу „учнів” могли ув’язнити. Фактично негр до 18 років залишався під неподільною владою господаря. Не поодинокими були вирокі до тюремного ув’язнення у сукупності на строк до 99 років.

Історія права США знає приклади введення „сучасних” способів вбивання засуджених: страта на електричному стільці, в газовій камері, отруєння кислотою. У деяких штатах застосовували кастрацію, стерилізацію. Санкціонувалось складання покарань. Були випадки засудження до більш ніж сторічного строку. Суди практикували засудження на невизначений строк – скільки потрібно для виправлення, тоді доля засудженого залежала від розсуду тюремної адміністрації.

Зростання злочинності зумовило прийняття нових законів у сфері кримінального права, його кодифікацію. Кримінальний кодекс 1909 р. у 1926 р. став частиною зводу законів США. Сьогодні діє новий кримінальний кодекс 1977 р. Законодавчі збори штатів фактично змирились з тим, що видання актів з кримінального права дедалі більше стає сферою діяльності федеральних властей.

Після Першої світової війни різко зросла організована злочинність. Корупція, хабарництво, підкуп поліцейських стали масовими. Юристи – вчені й практики – дійшли висновку, що жорстокі заходи покарання злочинців не дають бажаного ефекту. У деяких штатах було скасовано смертну кару. Суди стали практикувати винесення вироків, які встановлювали мінімальний або максимальний строк перебування засудженого за ґратами. Конкретно питання про строк звільнення засудженого вирішувала адміністрація тюрми.

Засудження умовно застосовували у вигляді протації. Засуджений був зобов’язаний суворо виконувати прийняті суспільством норми порядної поведінки, не вживати спиртних напоїв, не відвідувати „злочні” заклади тощо.

У кримінальному процесі діяли статті Білля про права. У 1911 р. було прийнято судовий кодекс США (правила процедури в судах).

Теорія американського кримінального процесу тісно пов'язує із запобіганням самозвинуваченню такі інститути, як презумпція невинності і правило про тягар доказування. Обвинувачуваного не можна примушувати давати свідчення проти себе. Закон гарантує право обвинувачуваного на захист. Суд може виділити йому безоплатного адвоката.

Конституція США містить 4-ту поправку, яка захищає громадянина країни від свавілля властей і поліції зокрема. Вона проголошує: „Право народу на недоторканність особи, житла, паперів і майна не може порушуватись необгрунтованими обшуками або арештами, і ордери на обшук або арешт не видаватимуться без достатніх підстав, підтверджених присягою або урочистою заявою. Такі ордери повинні містити докладний опис місця обшуку, а також осіб, що підлягають арешту, та їх майна”.

Судова гарантія права особи виходить з трьох постулатів. Перший полягає в тому, що кожна особа, обвинувачена у скоєнні злочину, має право на судовий розгляд відповідно до закону з метою встановлення, винна вона чи ні; другий – у тому, що сторона обвинувачення для доказу вини може використовувати лише певні обмежені засоби; третій – можливості обвинувача звинуватити майже завжди сильніші за можливості окремої людини захистити себе. Тому поліцейські обмежені в застосуванні примусу.

Якщо заарештованого примушували визнати вину до приходу його адвоката, суд може винести вердикт про його невинність. Захисник і обвинувач можуть відхилити будь-якого кандидата в присяжні. Підсудний не несе тягар доказування своєї невинності. Тягар доказування несе обвинувач.

Після відбуття покарання особа може вимагати відновлення своїх громадянських прав і за певних обставин – знищення даних про раніше учинений ним злочин.

Крім того, існує „правило про виняток”. Воно вимагає від судді вилучення всіх доказів вини людини, добутих незаконними способами. Якщо право обвинуваченого було порушене – всю справу припиняють безумовно.

6-та поправка до Конституції США гарантує обвинуваченому право на суд присяжних. Участь останніх обов'язкова під час розгляду особливо тяжких кримінальних злочинів. При наявності сумніву у винності підсудного присяжні й судді повинні виправдати його. Водночас обвинувачуваний може відмовитись від цього порядку і

просити про розгляд його справи одноосібно суддею без журі. Коли підсудний визнає себе винним, вердикт присяжних не потрібен.

Склад присяжних ретельно підбирається. Розходження між суддями й присяжними стосовно вердиктів незначні.

В умовах громіздкої і запутаної судової системи створювався ґрунт для обмови й судового свавілля. Досвідчений адвокат міг відшукати у справі підсудного факти, які, на його думку, свідчили про порушення „належної правової процедури”, і діставав змогу апелювати у вищі суди.

Особлива небезпека стала загрожувати правосуддю з моменту появи організованих банд, мафій. Наприкінці XIX ст. міністерство юстиції зробило спробу розслідувати їхню незаконну діяльність, але зазнало невдачі. Після Першої світової війни організована злочинність стала набирати загрозливих масштабів.

За законами США ордер на обшук повинен бути виданий не зацікавленим у справі службовим особам і на „достатній підставі”. Якщо поліція діє без ордера, то адвокат може внести скаргу, а суддя винести рішення про те, що підозрюваний повинен залишатись на волі. Це є способом примусити поліцію поважати конституційні гарантії і не намагатись нехтувати ними.

Поліція зобов'язана роз'яснити заарештованому, що він може звернутись до адвоката. Якщо на суді буде встановлено, що обвинувачуваний не одержав такого роз'яснення, він буде відразу звільнений від відповідальності. Процесуальний бік затримання має велике значення для захисту прав особи.

Судова система США реально виконує роль третьої влади. Вона незалежна й покликана забезпечити дію Конституції, не допустити прийняття законів, що суперечать їй, здійснювати правосуддя у межах законності. 14-та поправка до Конституції США 1866 р. проголошує: „Жоден штат не повинен позбавляти своїх громадян свободи, власності ...всі мають однаковий захист перед судом”.

Тема 4.2. Держава і право Німеччини Новітнього періоду

План

1. Листопадова революція 1918 року. Зміни у державному ладі, політичному режимі та партійній системі.
2. Встановлення фашистської диктатури. Зміни у державному ладі та праві.
3. Крах фашистської диктатури. Потсдамські угоди. Проголошення Федеративної Республіки Німеччини. Державний лад ФРН.
4. Проголошення Німецької Демократичної Республіки. Об'єднання Німеччини.

Листопадова революція 1918 року. Зміни у державному ладі, політичному режимі та партійній системі

У 1918 році в Німеччині створюються умови, що неминуче вели до революційного вибуху. Боротьба монополій за надприбутки, зростання експлуатації, авантюристська зовнішня політика – все вступало у відверті суперечності з інтересами німецького народу. Перша світова війна ще більше загострювала революційну кризу.

Розвиток подій прискорила революція, яка спалахнула у жовтні 1917 року в Росії. Під її впливом у січні 1918 року, коли відбувалися переговори в Брест-Литовську, робітничий клас у Берліні, Мюнхені та інших містах провів демонстрації, страйки, під час яких уперше в Німеччині з'явилися ради робітничих депутатів і революційні старости.

Навесні 1918 року наступ німецьких військ на Західному фронті провалився. Головнокомандувач Гінденбург офіційно заявив про необхідність перемир'я і створення уряду, “з яким буде рахуватися Антанта”. 3 жовтня 1918 року був сформований коаліційний уряд на чолі з принцом М. Баденським.

Почала створюватися небезпечна для юнкерства і монополістичної буржуазії ситуація. Озброєний робітничий клас був готовий до боротьби. Однак для перемоги була необхідна революційна робітничая партія.

У Німеччині існувала соціал-демократична партія. Однак її політика підтримки імперіалістичної війни відштовхнула від неї значну частину робітників і викликала розкол у самій партії.

У квітні 1917 року остаточно сформувалася незалежна соціал-демократична партія, яка знаходила більш гнучкі форми і методи роботи. Керівниками цієї партії були К. Каутський, Є. Бернштейн, Р. Гільфердінг, що визначало її помірковану політику. Револьюційні елементи всередині партії об'єдналися в групу “Спартак”, куди увійшли К. Лібкнехт, Р. Люксембург, В. Пік та ін.

Усі ці обставини і визначили характер і особливості революції в Німеччині.

На початку жовтня 1918 року “Спартак” провів свою конференцію, яка закликала до боротьби проти уряду. Спартаківці організовують демонстрації, значну роботу проводять серед військових моряків. У цей час німецький військовий флот отримує наказ – вийти у відкрите море і дати бій англійській ескадрі, яка значно переважала німецькі морські сили.

Військові моряки зрозуміли намір командування, і 3 листопада 1918 року на військово-морській базі у місті Кіль вибухнуло повстання. Тут знаходилося 40 тис. моряків і морських піхотинців. Робітники Кіля підтримали повстання, була створена Рада робітничих і матроських депутатів.

Подібні повстання, слідом за Кілем, відбуваються в інших містах. Всюди виникають ради робітничих і солдатських депутатів, які беруть владу до своїх рук.

9 листопада повстанці перемагають у Берліні. На мітингу озброєних робітників і солдатів К. Лібкнехт проголошує “вільну Німецьку Соціалістичну Республіку”. Кайзер Вільгельм тікає до Голландії. Німецька імперія перестала існувати.

За таких умов імперський канцлер М. Баденський передає владу соціал-демократичному урядові на чолі з Фрідріхом Ебертом. 10 листопада 1918 року на зборах делегатів від солдатів і робітників Берліна був обраний виконавчий комітет Берлінської ради робітничих і солдатських депутатів і затверджений уряд Еберта, його визнали “чисто соціалістичним урядом”. Отримавши санкцію Берлінської ради, уряд Еберта став називати себе Радою народних уповноважених (РНУ).

Новий уряд видає декларацію, яка не виходила за межі буржуазно-демократичних реформ, і розпочинає боротьбу проти Рад робітничих і солдатських депутатів, вимагаючи скликання установчих зборів.

16–21 грудня 1918 року відбувся перший Загальнонімецький з'їзд Рад, більшість делегатів якого була представлена соціал-демократами і незалежними соціал-демократами. З'їзд прийняв рішення про скликання Установчих зборів та про передачу всієї законодавчої і виконавчої влади Раді народних уповноважених.

Лише після цього 30 грудня 1918 року в Берліні відбувся установчий з'їзд комуністичної партії.

✓ Уряд Еберта відкрито переходить у наступ проти революційних сил. Спровокувавши передчасний виступ берлінських робітників, уряд кидає на Берлін “ударні загони”, “залізні батальйони” під командуванням соціал-демократа Г. Носке, який увійшов в історію як “кривавий собака”. 11 січня 1919 року загони Носке увірвалися в Берлін, 15 січня були вбиті К. Лібкнехт і Р. Люксембург.

Берлінський пролетаріат було розгромлено, але революція на цьому не закінчилася. Свій внесок у революційну боротьбу зробили робітники Баварії.

13 квітня 1919 року в Мюнхені була проголошена Баварська Радянська Республіка. Був обраний Комітет дії у складі 15-ти чоловік на чолі з комуністом Євгеном Левіне.

Існувала Баварська Радянська Республіка недовго. Замість Баварського з'їзду Рад було проведено Баварський з'їзд фабзавкомів. Більшість на цьому з'їзді отримали соціал-демократи і незалежні соціал-демократи, які виключили комуністів зі складу уряду і звернулися до Носке за допомогою. 1 травня 1919 року загони Носке увірвалися у Мюнхен.

Революція в листопаді 1918 року у Німеччині не вийшла за буржуазно-демократичні рамки, незважаючи на те, що її головною рушійною силою був пролетаріат. Вона покінчила з Другою імперією 1871–1918 років, утвердила буржуазно-парламентську республіку, ввела 8-годинний робочий день, загальне виборче право, проголосила демократичні права і свободи.

Відповідно до рішення Загальнонімецького з'їзду Рад 19 січня 1919 року відбулися вибори до Установчих зборів.

Установчі збори відкрилися 6 лютого 1919 року у Веймарі (Тюрінгія) і 11 серпня 1919 року затвердили Конституцію Німецької імперії, яка й отримала назву Веймарської.

Назва “імперія” – не випадкова. Автори Конституції у своїй більшості були монархістами. Тому, опрацьовуючи республіканську Конституцію, намагалися зберегти старі назви, пов'язані з імперією. Про

це свідчать і слова преамбули про намір німецького народу “оновити і зміцнити свою імперію”, і стаття 1 Конституції, яка стверджувала, що “Німецька імперія – республіка”.

Конституція складалася з двох частин – Устрій і завдання імперії та Основні права й обов’язки німців – і налічувала 181 статтю.

Німеччина визнавалася федерацією 18-ти земель. Кожна земля “повинна мати республіканську конституцію”. Законодавчий орган – ландтаг – обирався на основі загального, рівного, прямого і таємного виборчого права. Уряд землі повинен був “користуватися довір’ям народного представництва” (ст. 17).

Однак права земель були досить обмеженими. Усі важливі питання – зовнішні відносини, армія і флот, податки, монетна справа, митна справа тощо – стосувалися винятково законодавства імперії. З усіх інших питань імперське право мало “перевагу над правом земель” (ст.13). Виняткову роль у цьому відношенні мала стаття 48 Конституції, відповідно до якої, якщо яка-небудь земля не виконує обов’язків, покладених на неї Конституцією або імперськими законами, “президент імперії може примусити її до цього за допомогою збройної сили”.

Конституція перетворила Німеччину на буржуазну республіку на чолі з президентом.

Вищим законодавчим органом імперії був рейхстаг (імперські збори) – нижня палата парламенту. Рейхстаг обирався на 4 роки на основі загального виборчого права. Конституція вводила пропорційну систему виборів. Уся Німеччина була поділена на 35 виборчих округів. Партії, що брали участь у виборах, виступали кожна зі своїм списком кандидатів. Депутатські місця розподілялися відповідно до кількості голосів, що були подані за той чи інший список. Верхня палата – рейхсрат (імперська рада) складалася з представників усіх 18-ти земель. Пруссія мала у рейхсраті 26 голосів, Баварія – 10, Баден – 3. Рейхсрат мав право “опротестування законів, ухвалених рейстагом”. У разі опротестування закон подавався до рейхстагу для винесення вдруге постанови. Якщо при цьому “рейхстаг і рейхсрат не дійдуть згоди”, то вирішення спірного питання належало президентові (ст. 74).

Центральне місце у Конституції посідає рейхспрезидент (імперський президент). Він обирався “всім німецьким народом” терміном на сім років (ст.ст. 41, 43), допускалося переобрання на другий термін.

Президент імперії представляв “імперію в міжнародно-правових відносинах”, укладав від імені імперії договори з іноземними держа-

вами, акредитував і приймав послів (ст. 45). Він призначав і звільняв імперських чиновників та офіцерів. Президентові належало “верховне командування всіма збройними силами імперії” (ст. 47). Він мав право “розпустити рейхстаг”, але не більше одного разу з певного приводу (ст. 25).

Нарешті, стаття 48 Веймарської конституції надавала президентові надзвичайні повноваження. Якщо у межах Німецької імперії були серйозно порушені громадська безпека і лад або якщо загрожувала серйозна небезпека такого порушення, то “президент імперії може вживати заходи, необхідні для відновлення громадської безпеки і ладу, в разі потреби, за допомогою збройної сили”. З цією метою він міг тимчасово зупинити цілком або частково гарантії низки основних прав (свобода особи, недоторканість житла, тайна листування, свобода думки тощо).

Винятково у компетенції президента знаходилося призначення і звільнення рейхсканцлера й імперських міністрів. Уряд для виконання своїх обов’язків потребував довір’я рейхстагу. Особлива роль належала главі уряду – рейхсканцлеру, який, як сказано у Конституції, “встановлює правові лінії політики і відповідає за це перед рейхстагом” (ст. 56).

Револьюційна ситуація обумовила включення до Конституції значного переліку буржуазно-демократичних прав і свобод: рівність чоловіка і жінки, недоторканість особи і житла тощо. Закріплюючи право приватної власності, Конституція підкреслювала, що “власність зобов’язує”. Користування нею “повинно бути в той же час служінням загальному благові” (ст. 153).

У майже останніх постановках було сказано, що Конституція Німецької імперії 1871 року скасовується. Інші закони й укази імперії залишаються в силі, оскільки Веймарська конституція “не перебуває з ними в суперечності” (ст. 178).

Характер державного ладу, виняткові повноваження президента (ст. 48) дають можливість визначити встановлену Веймарською Конституцією форму правління як “президентсько-парламентську республіку”.

Основою Веймарської республіки став Версальський мирний договір 1919 року, який відверто пограбував Німеччину. За цим договором Німеччина втратила Ельзас і Лотарингію, позбулася заморських колоній, була зобов’язана виплачувати величезні репарації, скоротити

збройні сили до 100 тисяч чоловік тощо. Наслідком були безробіття, голод, злиденність.

Запекла боротьба між політичними партіями і силами була характерною рисою Веймарської республіки.

Вирішальну роль спочатку відіграла соціал-демократична партія: посади президента, рейхсканцлера займали її представники. Незалежні соціал-демократи переживали кризу. У 1920 році партія розпалася. Більшість, у тому числі й Е. Тельман, вступила до лав комуністичної партії. Інші влилися в соціал-демократичну партію.

Безумовно, ця подія посилила соціал-демократичну партію, яка брала активну участь у політичній боротьбі і мала підтримку значної частини робітничого класу Німеччини. Розкол “незалежних” більше допоміг комуністам, які до цього були нечисленною партією.

Брали участь у політичному житті і такі буржуазні партії, як народна, демократична, християнсько-демократична і т. ін.

У 1919 році в Мюнхені виникла Німецька робітничка партія, до якої наприкінці 1919 року був направлений політичним департаментом штабу Мюнхенського військового округу як інформатор Гітлер. Йому вдалося після серйозної боротьби з суперниками очолити цю партію і перетворити її на націонал-соціалістичну робітничу партію Німеччини. Гітлер розглядав нацистську партію як знаряддя у боротьбі за владу і готувався до бою. У 1920 році з’явилися штурмові загони, було розроблено нову програму партії, розраховану на залучення різних верств населення. Робітникам програма обіцяла ліквідацію безробіття, селянам – підвищення цін на сільськогосподарську продукцію, дрібній буржуазії – ліквідацію монополій, молоді – роботу, а всім німцям – утворення нового “Німецького рейху” (імперії). 1923 році дві партії – комуністична і націонал-соціалістська – стають найнебезпечнішими для уряду.

Встановлення фашистської диктатури.

Зміни у державному ладі та праві

У 1923 році ЦК РКП(б) через Комінтерн розпочав підготовку “німецького Жовтня”. У серпні 1923 року в Москві було створено спеціальну комісію (Сталін, Троцький, Радек, Дзержинський, Сокольников та ін.), якій доручили підготувати пролетарську революцію у Німеччині. Москва виділяла для цього гроші. Пленум ЦК РКП(б) за-

твердив план повстання і переправив його до Берліна. Дата виступу – 9 листопада 1923 року. Однак тодішнє керівництво компартії Німеччини відмовилося від цієї авантюри. Лише комуністи Гамбурга під керівництвом Е. Тельмана взялися до зброї. Через три дні боїв вони були вимушені відступити.

Майже у той самий день 8 листопада 1923 року розпочався “пивний путч” – пряма спроба нацистів захопити державну владу. 9 листопада у Мюнхені три тисячі штурмовиків на чолі з Гітлером намагалися розпочати похід на Берлін. Але нацисти були зупинені і розігнані, а Гітлер був ув’язнений до фортеці на 5 років, але через півроку був звільнений.

Після невдалих спроб захопити владу силою обидві партії – комуністична і нацистська – змінюють свою тактику, розпочинаючи “боротьбу за рейхстаг”. Вони намагаються розширити свою соціальну базу, посилити керівництво. У 1925 році головою комуністичної партії Німеччини був обраний Е. Тельман. Гітлеру після звільнення з ув’язнення довелося поборотися за партію з Ремом і Штрассером. Остаточо переміг Гітлер. Правда, перші успіхи були не дуже значними. Комуністи на виборах 1928 року до рейхстагу зібрали 3,2 млн. голосів і отримали 54 місця, нацисти зібрали лише 0,8 млн. голосів і отримали 12 мандатів. Невдовзі ситуація змінилася. На виборах у липні 1932 року комуністи зібрали 3,5 млн. голосів, а нацисти – 13,7 мільйона. У соціал-демократів було лише 9 млн. голосів.

Була ще одна можливість прийти до влади – вибори президента Німеччини. У 1925 році переміг фельдмаршал фон Гінденбург, він і став президентом на наступні 7 років. Чергові вибори відбулися у березні 1932 року. Партії вели напружену боротьбу. Тельман зібрав п’ять мільйонів голосів, Гітлер – 13,4 мільйона. Перемогу знову здобув Гінденбург: за нього проголосувало 19,4 млн. виборців (53 %).

Гінденбург розпускає тільки що обраний рейхстаг і призначає нові вибори на листопад 1932 року. Результати були досить несподіваними. Втратили значну частину виборців соціал-демократи. Понесли серйозні втрати і націонал-соціалісти, які зібрали тепер лише 11 млн. голосів. І тільки компартія поліпшила своє становище, зібравши близько 5 млн. голосів. Внаслідок цього жодна з партій не здобула перемоги. Однак загроза захоплення влади нацистами була реальною. Комуністична партія закликала соціал-демократичну партію створити народний фронт, об’єднатися у боротьбі проти нацистів. Але керівництво соціал-демократів не дало на це своєї згоди.

Наприкінці 1932 року рейхсканцлер генерал Шлейхе і колишній рейхсканцлер фон Папен розпочали боротьбу за владу. Кожен з них намагався створити свій склад уряду, включивши до нього три-п'ять нацистів на чолі з Гітлером.

“Королі” Рура Тиссен, Круп, Кірдороф, Феглер, фінансові ділки Шахт, Шредер, Гельферіх, реакційні політики Папен і Гугенберг ще у листопаді 1932 року звернулись до президента Німеччини, 85-річного фельдмаршала фон Гінденбурга з конфіденціальним листом, у якому наполягали на призначенні Гітлера рейхсканцлером. Лист було віддруковано у 19 примірниках. У 1956 році їх було знайдено в архіві бюро Гінденбурга.

4 січня 1933 року на віллі банкіра фон Шредера у Кельні відбулася зустріч Папена, Шредера й Гітлера. 10 січня 1933 року Гітлер і Папен знову зустрілись у Берліні на квартирі Ріббентропа. У результаті було прийнято рішення зробити Гітлера рейхсканцлером, Папена – віце-канцлером. У його реалізації вони користувались підтримкою О. Гінденбурга – сина й ад'ютанта старого президента – та члена ультрареакційного “Клубу панів” Вернера фон Альвенслебена.

Уранці 29 січня 1933 року Альвенслебен раптово з'явився в О. Гінденбурга і заявив, що тодішній рейхсканцлер Шлейхер, наляканий можливістю створення уряду Гітлера і Папена, готує на завтрашній день військовий переворот, до Берліна будуть стягнуті війська, Гінденбург, його син і Папен будуть заарештовані. Нічого подібного Шлейхер не планував. Провокація вдалася. У палаці Гінденбурга почалася паніка.

Уранці 30 січня 1933 року фон Папен передав президентові список нового уряду і рекомендував вручити Гітлеру повноваження його голови. Гінденбург погодився і 30 січня 1933 року на підставі статті 48 Веймарської конституції призначив Адольфа Гітлера рейхсканцлером. Нацисти прийшли до влади.

Спочатку у складі уряду було лише три нацисти: Гітлер — рейхсканцлер, Генріг — міністр без портфеля, Фрік — міністр внутрішніх справ. Пізніше додався четвертий — Геббельс — міністр пропаганди. Сто дев'яносто шість нацистів були депутатами рейхстагу. Але фон Папен помилявся, коли вважав, що він “найняв Гітлера”, “дав йому доручення”. Гітлер одразу розпочав активну діяльність.

Гітлер як глава уряду підкорив собі поліцію, озброїв штурмові загони, включив до апарату нацистів. 1 лютого 1933 року він розпус-

тив рейхстаг і розпочав докорінні зміни демократичних інститутів Веймарської конституції.

Одним із напрямів політики нацистів була ліквідація буржуазно-демократичних прав і свобод. У лютому 1933 року було видано кілька надзвичайних указів, які забороняли проведення демонстрацій, зборів, скасовували свободу преси. 27 лютого був підпалений рейхстаг. І вже наступного дня – 28 лютого 1933 року – президент підписав надзвичайні укази: “Проти зради німецькому народу” і “Про захист народу і держави”, які повністю ліквідували більшість демократичних прав і свобод. У підпалі рейхстагу було звинувачено компартію Німеччини, і вона була заборонена. У 1934 році було заборонено і соціал-демократичну партію.

Другим напрямом політики нацистів стало руйнування парламентської системи Веймарської республіки. У березні 1933 року уряду було надано право видавати закони, що могли навіть відхилитися від конституції. Недоторканими залишалися права палат і президента. Договори імперії з іноземними державами тепер не потребували згоди рейхстагу. Це ставало справою уряду.

16 березня 1933 року уряд Німеччини відмовився виконувати статті Версальського договору. Було відновлено загальну військову повинність, за короткий час сформовано 12 корпусів (33 піхотні дивізії). Знову з’явився Генштаб, а при ньому управління військами: сухопутними, флотом, авіацією.

Промисловість перебудовувалась на воєнний лад, на підприємствах з’явилися уповноважені нацистські партії.

У квітні 1933 року видається закон про злиття областей з імперією. В усі області президент призначав імперських намісників, на яких покладалося “завдання забезпечити виконання політичних директив рейхсканцлера”. Відтепер ландтаги й обласні уряди ставали залежними від імперського намісника і виконували всі його розпорядження. На початку 1934 року представництва областей при імперії взагалі були скасовані, рейхсрат ліквідовано. Така ж доля спіткала і Найвищий державний суд імперії.

Від Веймарської системи залишився рейхстаг, але він докорінно змінився. 30 червня 1934 року розпочалася “ніч довгих ножів” – розправа Гітлера з командною верхівкою штурмових загонів. Протягом трьох днів було знищено майже півтори тисячі штурмовиків, серед яких були і депутати рейхстагу. З цього часу було введено правило: депутат рейхстагу втрачає свій мандат, якщо виходить з націонал-

соціалістської партії. Наступника призначає фюрер націонал-соціалістської фракції рейхстагу.

2 серпня 1934 року вмирає рейхспрезидент Гінденбург. У законі про верховного главу Німецької імперії від 1 серпня 1934 року було сказано: “Посада президента імперії об’єднується з посадою рейхсканцлера”. У силу цього правомочності президента переходять “до вождя і рейхсканцлера Адольфа Гітлера”. Система вищих органів влади Веймарської республіки була остаточно зруйнована, її змінив механізм нацистської диктатури.

Вища державна влада зосереджувалась в особі фюрера – Гітлера, який поєднував функції президента, рейхсканцлера, фюрера нацистської партії і верховного головнокомандувача. Посада фюрера була довічною, він сам “призначав свого наступника”.

Фюрер очолював імперський уряд і імперську канцелярію. Разом з тим, існувала Рада міністрів з питань оборони імперії, важливі питання вирішувалися на засіданнях Таємного кабінету і Колегії трьох уповноважених (завідуючий канцелярією нацистської партії, начальник імперської канцелярії, начальник штабу Верховного командування збройних сил). Усі ці органи мали законодавчі повноваження.

Зберігався рейхстаг, який фактично перетворився на партійний з’їзд. Його склад формувався особисто фюрером за списками, що були схвалені шляхом так званого “народного опиту”.

Залишився старий розподіл на землі і провінції, однак землі втратили свій колишній статус членів федерації. Німеччину тепер розділили на тридцять дві партійні області на чолі з гауляйтерами, які були наділені всіма владними повноваженнями. У зв’язку із централізацією влади всі бургомістри міст стали призначатися міністром внутрішніх справ. Міське самоврядування було ліквідоване.

Зазнала змін і судова система Німеччини. У кожному судовому окрузі, крім звичайних судів, були утворені особливі судові органи для розправи з політичними супротивниками. У 1934 році з’явився Народний трибунал з питань державної зради. В армії існували воєно-польові суди.

Агресивні плани становлення світового панування вимагали зосередження всіх ресурсів країни. Досягти цього можна було лише через втручання нацистської держави в економіку.

У 1933 році була створена Генеральна рада Німецького господарства, що визначала основні напрями розвитку економіки Німеччини. Законом від 27 лютого 1934 року були засновані господарські па-

лати – загальноімперська і провінційна. Палати брали активну участь у сфері регулювання економічного життя і соціальних відносин. За допомогою господарських палат відбувався процес картелювання економіки, який регулювався законом від 15 липня 1934 року.

Згідно з цим законом міністр економіки мав повноваження регулювати ринки виробництва і збуту будь-яких товарів, для чого міг об'єднувати різні підприємства в примусові союзи, міг заборонити створення нових підприємств, якщо створення їх не вимагалось “соціальною необхідністю”. Держава звільнила себе від відповідальності за можливу шкоду, яка могла бути нанесена власникам при такому регулюванні чи заборонах.

У галузі цивільного права результати проголошеної правової політики повною мірою не були досягнуті: повної заміни попереднього німецького права не сталося, хоча багато важливих інститутів було деформовано в законодавчому порядку чи судовою практикою.

З 1937 року основний звід німецького права – Німецьке уложення 1896 р. – був замінений сукупністю окремих перероблених законів, загальна частина його була взагалі відмінена (у зв'язку з цілком новими правовими положеннями про права фізичних і юридичних осіб, надання громадянства й ін.).

Судова практика суттєво змінила право власності в бік його різкого обмеження, навіть порівнюючи з формальними приписами законів. Особливо це стосувалося нерухомого майна в містах. Дозволялось самовільне будівництво на чужій землі “в суспільно-корисних цілях”, самовільне використання власності соціально привілейованими суб'єктами (членами націонал-соціалістської партії, арійцями).

Податкове законодавство було перероблене в дусі “націонал-соціалістичного світогляду”: для єврейських союзів будь-якого роду, церковних громад, лікарень, орденів і т. п. були ліквідовані всі попередні податкові привілеї.

Нова редакція Цивільно-процесуального кодексу (1934 р.) містила багато своєрідних нововведень, які, незважаючи на відмову від принципів формальної законності, безумовно полегшували і спрощували судочинство.

На шлюбно-сімейне право вплинули расовий і соціалістичний мотиви державної політики. Шлюб і сім'я стали предметом особливої турботи держави, в зв'язку з чим свобода вступу в шлюб була обмежена. Згідно з законом (14 липня 1933 р.) заборонялось вступати в шлюб особам, які мають спадкові хвороби, недоумкам, шизофрені-

кам, сліпим, глухим і т. п., оскільки це могло “послабити національне здоров’я”. Для конкретного вирішення питань про те, кому дозволено, а кому не дозволено брати шлюб, створювались суди здоров’я. Значення цих судів особливо зросло після прийняття законів про примусову стерилізацію і кастрацію (1933 р.) тих, хто не відповідав расовим вимогам про придатність до створення повноцінної сім’ї. Заборонялись або засуджувались шлюби військових, членів нацистської партії, культурної еліти рейху з особами, які в минулому були відмічені “негідною поведінкою”, “ганебним способом життя” і т. п.

Для нацистської диктатури кримінальне право служило, у першу чергу, для подавлення політичних противників, а вже потім – для наведення “громадського порядку”. Основні оновлення кримінального права були пов’язані саме з досягненням першого завдання, забезпеченням кримінальними санкціями домінуючого положення партії і держави.

Партія була поставлена в привілейоване становище в кримінальному праві. Найпершим законом диктатури стала відміна кримінальних покарань за злочини, скоєні під час боротьби за національне “виживання” німецького народу, тобто під час виборчих компаній 1932–1933 років. Разом з тим, використання знаків чи уніформи нацистської партії без офіційної приналежності до неї стало розцінюватись як кримінальний злочин.

Значно посилилась відповідальність за державні злочини. Основним діянням, яке переслідувалось, став наявний або передбачуваний тероризм проти членів партії або посадових осіб держави. Відповідальність за ці злочини була встановлена (1933 р.) у вигляді смертної кари чи ув’язнення на строк понад 15 років.

У кримінальному праві з’явилися нові склади злочинів. Найважливішими стали порушення расового законодавства, за які за різними законами передбачались великі строки ув’язнення у виправному таборі або в тюрмі. Великими строками тюремного ув’язнення карались розповсюдження шкідливих чуток і інші злочини, спрямовані проти “правильної уяви про діяльність держави і партії”.

У 1935 році була опублікована нова редакція старого Кримінального кодексу, в якому було змінено ряд важливих принципів кримінального права: була поновлена можливість застосування закону за аналогією у випадку відсутності правила, яке чітко передбачало даний випадок. Крім того, закону могла бути надана зворотна сила.

Крах фашистської диктатури. Потсдамські угоди. Проголошення Федеративної Республіки Німеччини. Державний лад ФРН

Підготовка до загарбницької війни, ідея створення III рейху і завоювання світового панування супроводжувалися побудовою надзвичайно сильної армії.

У 1934 році Гітлер отримав повноваження головнокомандувача Німецької імперії. З метою концентрації військової влади Гітлер ліквідував у 1938 році військове міністерство і створив свій особистий Штаб верховного командування збройних сил. Верховному головнокомандувачу були підпорядковані головнокомандувачі сухопутних, військово-повітряних і військово-морських сил зі своїми штабами.

У 1938 році до Німеччини була приєднана Австрія, а потім значна частина Чехословаччини. У вересні 1939 року гітлерівці захопили Польщу, у 1940 році капітулювала Франція. У 1941 році гітлерівські війська вторглися на територію Радянського Союзу. У 1945 році СРСР та його союзники, передусім Сполучені Штати і Великобританія, завершили військовий розгром нацистської Німеччини.

Наприкінці війни союзники СРСР – США й Англія – повинні були виробити узгоджену політику щодо Німеччини. Першою спробою стала Кримська (Ялтинська) конференція глав урядів трьох держав у лютому 1945 року, де було вирішено питання про тимчасову окупацію Німеччини. Більш докладно і конкретно ця проблема вирішувалася на Потсдамській конференції (17 липня – 2 серпня 1945 року) глав урядів СРСР (Й.В. Сталін), США (Г. Трумен) і Великобританії (У. Черчіль, з 27 липня – К. Етлі).

З метою перетворення післявоєнної Німеччини на демократичну миролюбну державу союзники вважали необхідним вжити ряд заходів у трьох основних напрямках: денацифікація, демілітаризація і демократизація. Для цього слід було розпустити німецькі збройні сили і ліквідувати генеральний штаб німецької армії; арештувати і віддати до суду військових злочинців, провести чистку державного апарату від військових злочинців, ліквідувати військово-промисловий потенціал Німеччини, відновити демократичні інститути і місцеве самоврядування тощо.

До створення самостійного центрального німецького уряду в Німеччині вводився тимчасовий окупаційний режим. Територія країни

була розділена на 4 зони: радянську, американську, англійську і французьку. Відповідно до цього Берлін також було розділено на 4 сектори.

Управління окупованою країною було засереджене в Союзній контрольній раді. Для підготовки мирного врегулювання “німецького питання”, відповідно до Потсдамської угоди, була створена Рада міністрів закордонних справ великих держав.

Однак на практиці потсдамські рішення виконувалися неякісно, а іноді просто порушувалися. Так, у грудні 1946 року було введено сепаратне управління американською та англійською зонами, внаслідок чого утворилася Бізонія зі своїми спільними органами: Економічною радою, Радою земель, Адміністративною радою. У 1948 році після приєднання до Бізонії французької окупаційної зони з’явилася Тризонія. Так було порушено ідею Потсдамських угод про єдину демократичну Німеччину.

Фактичний розкол Німеччини на західну і східну частини зробив можливим роздільне конституційне оформлення цих частин.

У липні 1948 року відбулася конференція представників США, Англії, Франції, Бельгії, Голландії, Люксембургу, на якій були розроблені рекомендації щодо створення західнонімецької держави. Слідом за цим конференція прем’єр-міністрів західнонімецьких земель створила Комітет експертів, який повинен був розробити проект конституції нової держави.

У травні 1949 року проект конституції ФРН був готовий. Його прийняла Парламентська рада, яка складалася з представників земель, і схвалили три військових губернатори. Після цього нова конституція, яка отримала назву Боннської (від назви столиці ФРН м. Бонн), була прийнята ландтагами західнонімецьких земель. Проти проекту нової конституції виступив лише ландтаг Баварії.

Перед цим Англія, Франція і США розробили та проголосили Окупаційний статут, який закріплював верховну владу Англії, Франції і США у ФРН. Статут зберігав режим військової окупації, надавав окупаційним державам право контролю за додержанням конституції ФРН і конституцій західнонімецьких земель. 21 вересня 1949 року було проголошено утворення сепаратної західнонімецької держави – Федеративної Республіки Німеччини. У 1951 році Окупаційний статут був переглянутий, а 1955 р. – скасований у зв’язку з прийняттям ФРН до НАТО і Західноєвропейського союзу. Федеративна Республіка Німеччина офіційно отримала статус суверенної держави.

За своїм змістом конституція ФРН – буржуазно-демократичний документ. Враховуючи ситуацію, автори конституції включили до неї статтю 14 “Власність зобов’язує. Користування нею повинно одночасно служити загальному благу”. Примусове відчуження власності можливе лише відповідно до закону на основі справедливого відшкодування.

Основний закон проголошує Федеративну Республіку Німеччини “демократичною і соціальною федеративною державою” (ст. 20).

Конституція 1949 року дає широкий перелік прав людини і громадянина. Серед них згадуються право на життя, свобода і недоторканість особи, право збиратися мирно і без зброї, право утворювати спілки і союзи, право вільно обирати для себе професію і місце роботи тощо.

До основних конституційних принципів віднесені “розподіл влади” і “федералізм”. Німецька держава базувалася на засадах федералізму. Вона складалася з десяти земель, самостійних у своєму бюджеті і незалежних одна від одної. Кожна земля має свої: конституцію, ландтаг, уряд, земельний суд і користується значною автономією. Одночасно конституція стверджує, що “федеральне право має перевагу над правом земель” (ст. 31) і федеральний уряд може вжити необхідних заходів, “щоб спонукати землю в порядку примушування федерацією до виконання своїх обов’язків” (ст. 37).

Парламент ФРН складається з двох палат. Нижня палата – бундестаг – обирається на 4 роки народом загальним, прямим і таємним голосуванням за змішаною виборчою системою. Це головний законодавчий орган, але його повноваження повною мірою обмежуються бундесратом – верхньою палатою парламенту. Бундесрат формується урядами земель, які призначають уповноважених до верхньої палати. При вирішенні деяких питань (зміни конституції, кордонів земель тощо) бундесрату надане право абсолютного вето.

Глава держави – федеральний президент – не отримав значних повноважень. Він обирається на 5 років спеціальними федеральними зборами. До повноважень президента конституція відносить: представництво федерації в міжнародно-правових відносинах, укладання міжнародних угод, призначення федеральних суддів і чиновників, вибір кандидатури федерального канцлера для його наступного затвердження бундестагом (статті 59–60).

Центральне місце в системі вищих органів федерації належить федеральному урядові й особливо його голові – федеральному канцлеру.

Федеральний канцлер “обирається без дебатів” бундестагом за пропозицією президента республіки (ст. 63). Федеральні міністри призначаються і звільняються президентом республіки за поданням федерального канцлера. Федеральний канцлер “встановлює основні положення політики і несе за них відповідальність” (ст. 65). Питання про довіру може ставити перед бундестагом тільки сам канцлер.

Федеральний уряд має право законодавчої ініціативи, під час оголошення стану “законодавчої необхідності” уряд може провести закон і без бундестагу.

Важливе місце серед федеральних органів посідає федеральний конституційний суд.

Членів суду вибирали порівну бундестаг і бундесрат, вони користувались, як і всі судді, повною незалежністю і недоторканістю. Конституційний суд має повноваження виносити рішення про обсяг прав інших органів влади відповідно до конституції, з приводу спорів про права й обов’язки між органами федерації і земель, а головне про конституційність чи неконституційність дій органів державної влади чи законодавчих постанов відносно прав громадянина (останнє було запозичене із конституційної практики діяльності верховного суду США).

Проголошення Німецької Демократичної Республіки. Об’єднання Німеччини

Майже одночасно з утворенням ФРН (21 вересня 1949 року) відбулося проголошення Німецької Демократичної Республіки (7 жовтня 1949 року).

Східна Німеччина, яка становила радянську зону окупації, після закінчення війни підпала під управління радянської військової адміністрації. Під її проводом відбулися вибори в органи місцевого самоврядування, розпочалися соціалістичні перетворення в промисловості, була проведена аграрна реформа.

За ініціативою соціалістичної єдиної партії Німеччини, яка утворилася на сході шляхом злиття комуністичних та соціал-демократичних партійних організацій, було проведено декілька Німецьких на-

родних конгресів. Перший такий конгрес відбувався в грудні 1947 року, другий – у березні 1948 року. Останній обрав Німецьку народну раду і доручив їй розробити проект конституції. У травні 1949 року зібрався третій Німецький народний конгрес, який затвердив конституцію НДР.

Стаття I конституції зазначала, що “Німеччина є неділимою демократичною республікою; вона складається з німецьких земель.

До компетенції Республіки відноситься рішення всіх питань, які мають значення для існування і розвитку німецького народу в цілому; всі інші питання вирішуються землями самостійно”.

Ця ж стаття встановлює єдине німецьке громадянство.

Вищим органом влади Республіки є Народна Палата, яка складається із депутатів німецького народу, що обираються на 4 роки шляхом загальних, рівних, прямих виборів при таємному голосуванні на підставі пропорційної виборчої системи.

Депутати є представниками всього народу, підкоряються тільки своїй совісті і не пов’язані жодними наказами (ст. 50; 51).

У Народну Палату обиралось 400 депутатів із числа громадян, яким виповнився 21 рік (ст. 52).

Інтереси окремих земель представлені в Палаті земель, в яку кожна земля делегує одного депутата на 500 тисяч жителів. Вибори депутатів здійснюються ландтагами земель із числа членів ландтагу. Строк їх повноважень відповідає строку повноважень ландтагу, який їх вибрав (ст. 71; 72).

Уряд республіки складається із прем’єр-міністра і міністрів. Найбільш багаточисельна фракція Народної Палати висуває прем’єр-міністра, який формує уряд. Міністри повинні бути депутатами Народної Палати. Прем’єр-міністр і міністри відповідальні перед Народною Палатою.

Президент Республіки вибирається на спільному засіданні Народної Палати і Палати земель строком на 4 роки. Він представляє Республіку в міжнародних відносинах, заключає від імені Республіки міжнародні договори. Президент може бути відкликаний з посади спільним рішенням обох палат.

Кожна земля повинна мати свою конституцію, яка відповідає принципам конституції Республіки. Вищим і єдиним народним представництвом землі є ландтаг (ст. 109).

Уряд СРСР надав уряду НДР функції управління, які виконувала радянська військова адміністрація. Почалося будівництво соціалізму

на німецькій землі, а конституція НДР 1968 року констатувала перемогу соціалістичних виробничих відносин.

Криза соціалістичної моделі призвела в 1983 році до важливих революційних подій, що викликали глибокі суспільно-економічні і політичні зміни. Демонстрації, втеча громадян НДР до ФРН супроводжувалися вимогами демократії, ліквідації монополії компартії на владу. Перемога на виборах християнських демократів підштовхнула навесні 1990 року масовий громадянський рух до об'єднання країни.

Пропонувалися різні шляхи об'єднання Німеччини: від поступового зростання ФРН і НДР у нову німецьку державу з новою конституцією до простого входження НДР до складу ФРН відповідно до статті 23 конституції ФРН. Перемогу здобув другий варіант.

18 травня 1990 року був укладений перший державний договір між ФРН і НДР про валютний, економічний і соціальний союз. 31 серпня 1990 року був підписаний другий державний договір про механізм входження НДР до ФРН. Він набрав сили з жовтня 1990 року, коли припинився суверенітет НДР і вона увійшла до складу ФРН. З цього часу основні політичні, правові, соціально-економічні інститути НДР або припиняли своє існування, або докорінно змінювалися відповідно до принципів ФРН. Так цілком мирним шляхом відбулося утворення єдиної німецької держави.

12 вересня 1990 року в Москві міністри закордонних справ СРСР, США, Великобританії, Франції, ФРН і НДР підписали договір про остаточне урегулювання проблеми Німеччини.

Тема 4.3. Держава і право Франції Новітнього періоду

План

1. Зміни в державному устрої та політичному режимі між двома світовими війнами. Падіння Третьої республіки.
2. Державний устрій та політичний режим Четвертої республіки.
3. Державний устрій та політичний режим П'ятої республіки.
4. Основні джерела та риси права.

Зміни в державному устрої та політичному режимі між двома світовими війнами. Падіння Третьої республіки

З Першої світової війни Франція вийшла переможницею. За умовами Версальського договору їй повернули Ельзас і Лотарингію, передали частину німецьких колоній, надали право експлуатації Саарського вугільного басейну. Франція Отримала право на значну суму німецьких репарацій.

Разом з тим, Франція зазнала значних втрат у війні. Перехід до миру був дуже важким, що підірвало позиції французького фінансового капіталу на світовому ринку. Франція, яка до війни була країною-кредитором, перетворилася на країну-боржника. За період війни вона заборгувала США більше чотирьох мільярдів доларів. Післявоєнний розвиток Франції проходив під впливом світової економічної кризи.

Усі ці обставини впливали на соціальні відносини в країні. Відбувалося загострення суспільно-класових суперечностей, спостерігався підйом революційного руху, назрівали зміни в партійно-політичній системі.

Партійно-політична система Франції мала свої відмінності порівняно зі Сполученими Штатами Америки або Великобританією. Характерного рисом політичного життя Франції була наявність багатопартійності. Вона пояснювалась і дрібнобуржуазним характером суспільства, і напруженою політичною історією Франції та іншими факторами. Буржуазних партій було багато, і кожна з них пропонувала свою програму.

Поступово відбувалося зближення партій і одночасно – поляризація політичних сил, розподіл усіх політичних партій на дві групи, два табори. Так, з'являються два угруповання, два партійних блоки – національний та лівий. Боротьба відбувається не між окремими партіями, а між двома блоками, що нагадує певною мірою двопартійну систему.

До складу національного блоку увійшли праві партії: республіканська федерація, республікансько-демократичний союз, національно-республіканська дія та ін. Їхня програма передбачала забезпечення надприбутків монополіям, посилення експлуатації робітничого класу, агресивну зовнішню політику тощо. Коли 1919 року Національний блок отримав перемогу на виборах, усі ці програмні положення почали запроваджуватися в життя.

Лівий блок об'єднав радикалів, соціалістів, радикал-соціалістів і деякі інші партії та групи. Їх гаслами були: восьмигодинний робочий день, політична амністія, соціальні реформи, миролюбна зовнішня політика тощо.

Таким чином, у Франції відсутня двопартійна система, яка є в США і Великобританії, але діє система двох партійних блоків.

У 1920 році виникає комуністична партія Франції. Базою для її утворення стала соціалістична партія, у лавах якої розгорнулася боротьба, а пізніше почалося розмежування. У грудні 1920 року на з'їзді соціалістичної партії у м. Тур більшість делегатів прийняла рішення про приєднання до III Інтернаціоналу і утворення комуністичної партії Франції. Меншість залишила з'їзд і зберегла стару назву – соціалістична партія Франції.

У 20-х роках виникають і фашистські організації: „Бойові хрести”, Ліга патріотичної молоді тощо. Вони отримують гроші від монополій, пов'язаних з держaparатом. У 1933 році, коли у французької буржуазії розвивається прагнення до сильної влади, фашистські партії та організації об'єднуються у Союз франсистів.

Народний фронт посідає особливе місце в політичній та державно-правовій історії Франції. На початку 1934 року французькі фашисти спробували захопити владу. Скориставшись урядовою кризою, 6 лютого 1934 року 20 тисяч озброєних фашистів вийшли на вулиці Парижа, вимагаючи розгону Національних зборів і передачі влади фашистам. Уряд радикала Даладье розгубився. Путч зазнав поразки, і цьому сприяло енергійне втручання народних мас. Дев'ятого лютого в Парижі та інших великих містах пройшли могутні антифашистські

демонстрації, а 12 лютого розпочався антифашистський страйк за участю 4,5 мільйонів трудящих.

Комуністична партія Франції висунула ідею про створення єдиного Народного фронту боротьби проти фашизму. З такою пропозицією комуністи насамперед звернулися до соціалістів. Двадцять сьомого липня 1934 року між комуністами і соціалістами був підписаний Пакт про єдність дій. У травні 1935 року відбулася нарада усіх політичних сил, які вступають у боротьбу проти фашизму: комуністів, соціалістів, радикалів, представників жіночих, молодіжних та інших демократичних організацій. Об'єднання всіх цих політичних антифашистських сил отримало назву Народного фронту.

Створення Народного фронту було дуже своєчасним. У серпні 1935 року відбувся парад „Вогненних хрестів”, що зібрав тридцять п'ять тисяч учасників. Подальші виступи фашистів зупинив з'їзд Народного фронту, який задіяв 2,5 мільйонів антифашистів для боротьби проти фашистської загрози.

У січні 1936 року була опублікована Програма Народного фронту. Основними її вимогами були: розпуск і роззброєння фашистських організацій, чистка армії та державного апарату від фашистських елементів, реорганізація Французького банку, закріплення демократичних прав і свобод, обмеження експлуатації, боротьба з безробіттям тощо.

У виборах 1936 року Народний фронт отримав переконливу перемогу. За партії, що входили до складу Народного фронту, було подано 5,5 мільйона (56,6 %) голосів. Був сформований уряд Народного фронту, до якого увійшли соціалісти і радикали. Головою ради міністрів став соціаліст Леон Блюм.

Уряд Народного фронту провів ряд важливих демократичних заходів: розпустив деякі фашистські організації, провів націоналізацію деяких галузей воєнної промисловості, встановив сорокагодинний робочий тиждень, оплачену відпустку (чотирнадцять днів), визнав колективний договір, виділив кредити селянству і ремісникам.

У відповідь на популістські кроки кабінету Блюма фінансова олігархія пішла на прямий саботаж економіки. Лише за 1936–1937 рр. за кордон було переведено 100 млрд. франків. Підприємці стали закривати підприємства, масово звільняючи робітників. Уже в лютому 1937 р. Блюм був змушений оголосити про необхідність “паузи” у проведенні в життя програми Національного фронту. Це викликало

протест комуністів. 21 червня 1937 р. уряд Л. Блюма іде у відставку. У 1938 році Народний фронт розпався.

У квітні 1938 р. було створено комітет Даладье, який відмінив 40-годинний робочий тиждень, збільшив податки, а щоб не допустити страйки, воєнізував приватні підприємства, що мали військове значення, транспорт, комунальні установи. В області зовнішньої політики уряд пішов на укладення Мюнхенської угоди з Гітлером, за якою до Німеччини відійшла Судетська область Чехословаччини.

Зміни в державному ладі Франції в період між двома світовими війнами були незначними. Державний лад Третьої республіки, як і раніше, визначався Конституційними законами 1875 року. Подальшого розвитку набули також тенденції, що характерні для французької державності наприкінці XIX століття.

В умовах Третьої республіки основні важелі виконавчої влади були зосереджені в руках уряду. Фактична роль глави держави – президента республіки – залишалася незначною. Характерно, що парламент намагався обирати на посаду президента маловпливових політиків. Обмежувалися деякі президентські прерогативи, на практиці не використовувалося право президента розпускати за згодою сенату палату депутатів.

Одночасно відбувалося падіння ролі парламенту як установи, що стоїть над урядом. Все частіше долю ради міністрів та її склад вирішував не парламент, а політичні партії, угруповання підприємців, профспілки, різноманітні позапартійні організації. Депутатам парламенту нерідко доводилося лише виконувати їх вказівки.

Незважаючи на характерні для Третьої республіки урядові кризи і відставки кабінетів у державному механізмі, у Франції відбувалося подальше посилення ролі уряду і його керівника – голови ради міністрів. Напередодні Другої світової війни до уряду Франції остаточно переходить право видання нормативних актів з різних питань державного життя. Уряд мав можливість видавати так звані декрети – закони, які формально повинні були уточнювати і доповнювати закони, а фактично змінювали і навіть скасовували затверджені парламентом законодавчі акти. Неабиякого значення у 30-х роках набуло і майже щорічне наділення уряду надзвичайними повноваженнями. В умовах, коли безперервно відбувалися урядові кризи і зміни кабінетів, ці повноваження опинялися в руках вищої бюрократії. Чиновницький апарат мав можливість послідовно захищати інтереси правлячої верхівки.

Французький уряд, проводячи політику “невтручання”, не заважав Гітлеру. І лише після нападу фашистської Німеччини 1 вересня 1939 року на Польщу уряд Франції (без санкції Національних зборів Третьої республіки) оголосив війну Німеччині. У травні 1940 року німецько-фашистські війська перейшли в наступ на Західному фронті. Французька армія зазнала поразки. Двадцять другого червня 1940 року Франція капітулювала.

Після капітуляції більша частина Франції була окупована фашистською Німеччиною. У частині південних і південно-східних районів, де збереглися інститути французької державності, утворилася „держава Віші” – за назвою курортного містечка, де розмістилася резиденція уряду. Це була маріонеткова держава, яка, за задумом гітлерівців, мала нейтралізувати і французький флот, і колоніальні війська. У листопаді 1942 року гітлерівці ввели свої війська на територію Віші і ліквідували залишки „вішійської державності”, а разом з тим і Третьої республіки.

Державний устрій та політичний режим Четвертої республіки

Боротьбу з фашистськими окупантами вели всі патріотичні сили Франції.

На території Франції боротьбу проти окупантів очолили комуністи, під керівництвом яких в окремих районах, на підприємствах створювалися народні комітети і комітети дії. Другий центр руху опору був створений генералом де Голлем в еміграції (“Вільна Франція”) – у Лондоні. Поступово відбувалося об’єднання національно-визвольних сил і розвиток їх організаційної структури. Після об’єднання французького і лондонського центрів у травні 1943 року в Алжирі був створений єдиний Французький комітет національного визволення. У 1944 році він перетворений на Тимчасовий уряд Французької республіки на чолі з де Голем. Одночасно сформовано Консультативну асамблею, до якої увійшли представники всіх політичних партій і груп, що боролися за визволення Франції. На кінець 1944 року Франція в основному була звільнена.

Перед післявоєнною Францією постало безліч важливих проблем: економічних, соціальних, політичних. Однак центральним питанням внутрішньополітичного життя країни, навколо якого розгор-

нулася гостра боротьба, стало питання нового державного ладу, проблема нової конституції Франції.

Політичні партії по-різному уявляли собі перспективи розвитку державного ладу Франції, а в умовах багатопартійності це вело до появи значної кількості програм, розмежування політичних сил.

На цьому партійному фоні і розгорнулася боротьба за майбутню конституцію Франції, у ході якої були сформульовані три основні програми:

1. Комуністи вважали необхідним створити демократичну парламентську республіку з суверенними Національними зборами. Другу палату вони хотіли скасувати, владу президента обмежити. Комуністи вважали необхідним дати в Конституції перелік основних прав і свобод людини та громадянина.

2. Генерал де Голль намагався побудувати президентську республіку, де буде сильний голова держави, авторитетний уряд.

3. Радикали пропонували відновити Конституцію 1875 року і Третю республіку.

Більшість політиків наполягала на необхідності прийняття нової Конституції. У серпні 1945 року Тимчасовий уряд Франції вирішив провести вибори до Установчих зборів і референдум. Виборці повинні були відповісти на два запитання: 1) хочете ви, щоб була прийнята нова конституція чи щоб залишились у силі конституційні закони 1875 року? 2) чи вважаєте ви, що проект конституції, прийнятий Установчими зборами, необхідно затвердити на референдумі? Більшість виборів 21 жовтня 1945 року дала позитивну відповідь на обидва запитання.

На виборах до Установчих зборів найбільшу кількість голосів зібрали комуністи (більше п'яти мільйонів), які увійшли до складу уряду на чолі з генералом де Голлем. Незабаром відбувся конфлікт між Установчими зборами і де Голлем, унаслідок чого він у січні 1946 року подав у відставку.

У квітні 1946 року проект конституції, побудований на комуністичних засадах (однопалатний парламент, обмеження президентської влади тощо), був схвалений Установчими зборами, але на референдумі 5 травня 1946 року був відхилений більшістю французів.

У червні 1946 року відбулися нові вибори до Установчих зборів. Другий проект був компромісним, він враховував платформи різних політичних партій і на референдумі 13 жовтня 1946 року його затверджено.

Нова конституція, яка була вже п'ятнадцятою в історії Франції, проголошувала, що “всяка людська істота незалежно від раси, релігії і віросповідання має невід'ємні і священні права”. Основний закон урочисто підтверджував “права і свободи людини і громадянина, які освятила Декларація прав 1789 року”.

У своїй преамбулі Конституція 1946 року проголошувала важливі “економічні, політичні і соціальні принципи”. Жінкам гарантувалися у всіх галузях рівні права з чоловіками. Кожен повинен працювати і мати право на отримання посади. Гарантувалося право на утворення профспілок і роботу в них, на страйк “у межах закону”, на колективний договір. Нація гарантує всім, було сказано в Конституції, зокрема дітям, матерям і літнім трудівникам, “охорону здоров'я, матеріальне забезпечення, відпочинок і дозвілля”. Організація “суспільної безкоштовної і світської освіти всіх ступенів” проголошувалась обов'язком держави.

За формою правління Франція була “світською, демократичною і соціальною” парламентською республікою.

Парламент складався з двох палат: Національних зборів і Ради Республіки. Обидві палати обиралися: Національні збори – на засадах загального і прямого виборчого права на п'ять років, Рада Республіки – комунами і департаментами на засадах загального і непрямого виборчого права.

Національні збори проголошувалися єдиним законодавчим органом країни, який не міг “передати це право” (ст. 13), тобто делегувати свої законодавчі повноваження. Національні збори мали виняткове право ратифікації і денонсації міжнародних договорів, оголошення війни та ін.

Рада Республіки отримала лише дорадчі функції, її рекомендації не були обов'язковими для Національних зборів. Верхня палата лише вносила поправки до законопроектів, прийнятих Національними зборами.

Главою держави був президент республіки, який обирався на суспільному засіданні палат парламенту строком на сім років (ст. 29). Він призначав голову уряду, державних радників, членів Верховної ради і Комітету Національної оборони, головував у раді міністрів. Президент проглядає закони протягом десяти днів, підписує і ратифікує міжнародні договори тощо, однак ніяких надзвичайних повноважень Конституція президенту не давала. Більше того, кожний акт президента підписувався головою ради міністрів і одним із міністрів (ст. 38).

Виконавча влада за конституцією вручалася раді міністрів на чолі з її головою. Цей орган очолював безпосереднє державне управління країною. У його розпорядженні знаходився розгалужений бюрократичний чиновницький апарат.

Конституція покладала на міністрів колективну відповідальність перед Національними зборами за загальну політику кабінету і індивідуальну відповідальність за їх особисту діяльність. Працював уряд під контролем Національних зборів, які мали можливість абсолютною більшістю голосів відмовити кабінету в довірі. Така відмова тягла за собою колективну відставку кабінету. Але якщо протягом 18 місяців відбудуться дві міністерські кризи, рада міністрів “може прийняти рішення про розпуск Національних зборів” (ст. 51).

Конституція зберегла недоторканність колишньої системи місцевого управління і суворий контроль з боку уряду за органами місцевого самоврядування.

Державний устрій та політичний режим П'ятої республіки

Становлення державного ладу Франції в тій формі, яка була закріплена Конституцією 1946 року, не було повністю проведене в життя. Політична система, яка базувалася на класичному парламентаризмі, виявилася нездатною швидко і активно реагувати на складні соціально-економічні проблеми. Через це відбувалися постійні зміни в політичному режимі Четвертої республіки.

У 1951 році Національні збори приймають резолюцію про перегляд Конституції 1946 року. У 1954 році була проведена конституційна реформа. Відбулося фактичне посилення ролі впливу президента республіки, значно розширилися права і можливості уряду, простішим став процес його формування. Змінився статус верхньої палати – Ради республіки, якій були надані майже всі права і повноваження довоєнного сенату.

Більшого реакція зробити не змогла, Конституція 1946 року вистояла.

У 1956 році на виборах до Національних зборів компартія знову здобула перемогу. Ідея народного фронту стає популярною. З другого боку, монополістична буржуазія вимагає ліквідації демократичних

інститутів, вона прагне до сильної президентської влади. Так утворюються умови для ліквідації Четвертої республіки.

У 1957 році у Франції підіймається нова хвиля соціально-політичних суперечностей, які були обумовлені війною в Алжирі, підвищенням цін, зростанням залежності від США тощо.

Політичні партії по-різному намагаються вивести країну з кризи. Комуністи закликають до створення нового Народного фронту, водночас активізуються профашистські елементи. У травні 1958 року спалахує заколот військових у Алжирі. За таких умов 1 червня 1958 року парламент доручає де Голлю сформувати уряд і надає йому надзвичайні повноваження.

Де Голль розпускає Національні збори на “канікули” і створює комісію для підготовки нової Конституції. Через 20 днів проєкт Конституції був готовий, а 28 вересня 1958 року він схвалений на референдумі. Конституція Пятої республіки набрала чинності 6 жовтня 1958 року.

Структура Конституції 1958 року відрізняється від попередньої Конституції 1946 року. Невелика за обсягом преамбула хоч і згадує про права людини і про Декларацію 1789 року, однак не дає, як це було в Конституції 1946 року, переліку економічних та політичних прав громадян. Побудована нова Конституція за такою схемою: президент – уряд – парламент.

Центр всієї політичної системи за Конституцією – президент Республіки. Обирається він особливою колегією вибірників на сім років. Президент “стежить за дотриманням Конституції”, забезпечує своїм арбітражем нормальне функціонування державних органів. “Він є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності” (ст. 5). Йому надані широкі постійні прерогативи. Він призначає прем’єр-міністра, головує в раді міністрів, здійснює призначення на цивільні і військові посади, він є головою збройних сил тощо. Президент республіки обнародує закони протягом 15-ти діб. Він може до закінчення цього терміну вимагати від парламенту нового обговорення закону. Президент має право передати на референдум законопроект, що стосується організації державної влади може достроково розпустити національні збори.

Особливе значення має стаття 16 Конституції, яка надає президенту надзвичайні повноваження. “Коли установлення Республіки, незалежність нації, цілісність її території та виконання нею міжнародних обов’язків опиняться під серйозною і безпосередньою загро-

зою”, а нормальне функціонування органів державної влади буде порушене, президент республіки “вживає заходів, які диктуються обставинами”. Щоб скористатися такою можливістю президенту необхідно було провести офіційні консультації з прем’єр-міністром, головами палат парламенту, а також Конституційною радою.

Друге місце в державному механізмі П’ятої республіки займав уряд, який “визначає і здійснює політику Нації” (ст. 20). У його розпорядженні знаходились адміністративні органи та збройні сили. Прем’єр-міністр посідав особливе місце в цій структурі. Він керував діяльністю уряду, відповідав за національну оборону, забезпечував виконання законів.

Основні джерела та риси права

Для Франції у ХХ ст. домінуючим джерелом права, як і раніше, залишається закон і передусім кодекс. У період між двома світовими війнами у Франції продовжували діяти цивільний і торговий кодекси Наполеона. З урахуванням змін у суспільному розвитку до них вносилися суттєві поправки. Законом від 1925 року, окрім акціонерних товариств, дозволено було створення товариств із обмеженою відповідальністю; власник землі не міг без дозволу держави використовувати рушійну силу води; уряд, пославшись на інтереси безпеки повітряного сполучення, міг зруйнувати будь-яку споруду. Був спрощений порядок вилучення приватних земель на потреби залізничного і промислового будівництва, для спорудження військових баз тощо. Законодавство надає можливість для примусового продажу землі.

Відбувається помітний відступ як в законодавстві, так і в судовій практиці від класичних принципів договору: свободи договору, рівності сторін у договорі, його юридичної непорушності.

Державно-адміністративне втручання у сферу договірних відносин порушує свободу договору. Окремі міністерства або відомства отримують право нормувати ціни і визначати ряд інших умов договорів, регламентувати загальний обсяг угод, які здійснюються окремими компаніями.

Нерівність сторін у договорі обумовлювалася не тільки їх різною економічною силою, але й юридичними договірними формами, які часто діставали санкцію уряду. Великі компанії отримували від уряду дозвіл на самостійне складання формуляра або договору при-

еднання, який не міг бути змінений контрагентом. У таких договорах зникає юридична рівність сторін. Вони ставили укладача формуляра в привілейоване становище, дозволяли йому включати в договір прийнятні тільки для нього умови.

Контрагенту залишалось “приєднатися”, тобто прийняти договір без обговорення. Такі договори отримали назву “договорів приєднання”.

Змінився погляд і на принципи непорушності договору. Державна рада і судові органи, щоб звільнити боржника від відповідальності за невиконання зобов'язання, почали використовувати доктрину “про непередбачені обставини”. Судді визнавали правомірність розірвання або зміни договору, якщо обставини на час виконання договору радикально змінилися порівняно з тим, якими вони були на момент його укладення.

Тривалий час міжнародні зв'язки монополій, їх всевітнє переплетіння залишалися у Франції за сферою державного регулювання. Закон від 1967 р. постановляє, що будь-яке товариство, органи управління якого знаходяться на території Франції, підкоряється французьким законам.

У ХХ ст. у законодавстві багато уваги приділялося сімейному праву. У 1907 році французьке законодавство дозволило жінці-робітниці вільно, незалежно від чоловіка, розпоряджатися заробітком. У 1938 році закон визнав за одруженою жінкою право обирати місце проживання. Законом 1965 року жінці, нарешті, було надане право займатися професійною діяльністю незалежно від бажання чоловіка.

Були введені деякі положення про захист позашлюбних і покинутих батьком дітей.

Подальшу регламентацію отримали майнові відносини подружжя. Діяли два основних види правового режиму сімейного майна: договірний і легальний.

Виникнення першого пов'язане з укладенням шлюбного контракту, який складався до реєстрації шлюбу. Контракт визначав правовий режим майна кожного з подружжя, яке належало їм до шлюбу, а також майна, набутого у шлюбі, та інші майнові питання.

У випадку легального правового режиму встановлювалась спільність майна, тобто все майно, набуте в шлюбі, належить подружжю, але особистою власністю кожного є дошлюбне, а також майно, яке кожен з подружжя отримав під час шлюбу у вигляді спадщини чи

подарунка. Особистим майном кожного є також майно, придбане за рахунок прибутків від дошлюбної власності.

Трудове право як окрема самостійна галузь оформляється під прямим впливом організованого робітничого руху лише у ХХ ст. У 1919 році було визнане право професійних спілок укладати колективні договори. У 1936 році уряд Народного фронту зробив колективні договори профспілок складовою частиною урядової політики. Право робітничого класу на утворення професійних спілок, на укладення колективних договорів отримало закріплення в Конституції Франції 1946 року.

У результаті боротьби робітників за свої права у 1919 році був введений восьмигодинний робочий день, а пізніше законодавство Народного фронту встановлює 40-годинний робочий тиждень і оплачувану відпустку. Після Другої світової війни був встановлений мінімум заробітної плати.

У 1945–1946 роках було прийнято ряд нормативних актів із соціального страхування. Вони передбачали право на пенсію кустарям, ремісникам, вводили пенсії за віком, за інвалідністю, у зв'язку з втратою годувальника, матеріальне забезпечення у випадку хвороби або втрати працездатності.

За законом 1938 року оплата праці жінок прирівнювалася до оплати праці чоловіків.

Право на пенсію по старості мають за французьким законом особи, які досягли 60 років. Вони отримують 20 % середнього заробітку. При досягненні 65-и років вони набувають право на пенсію в розмірі 40 % середнього заробітку. Існують певні обмежувальні умови, такі як певний страховий стаж, робочий стаж.

У галузі кримінального права тривалий час діяв Кримінальний кодекс 1810 року, до якого неодноразово вносилися різного роду доповнення і зміни. Значно посилив каральні санкції закон, прийнятий 4 червня 1960 року. Для шістнадцяти складів злочинів єдиною мірою покарання визнавалася смертна кара. Для інших – передбачалися довічне ув'язнення, довічний гамівний дім, ув'язнення на строк від десяти до двадцяти років. Усього було переглянуто 38 статей Кримінального кодексу 1810 року.

У 1992 році був прийнятий, а в 1994 році набрав чинності новий кримінальний кодекс Франції, який втілює сучасні тенденції у кримінально-правовій політиці країни. Кодекс продовжує курс на посилення кримінальної відповідальності за особливо небезпечні злочини

(тероризм, виробництво і поширення наркотиків, рекет та ін.), але одночасно передбачає певну гуманізацію покарань. Так, у ньому замінена смертна кара довічним ув'язненням.

За часів Народного фронту в 30-х роках було видано декілька законів, спрямованих проти фашистських виступів: "Про носіння зброї під час демонстрацій", "Про розпуск бойових груп і приватної міліції" тощо. З метою захисту зовнішньої безпеки в 1934, 1939 і 1940 роках приймаються закони про шпигунство.

У зв'язку з катастрофічним зменшенням дітонародження у Франції уряд сподівався виправити становище за допомогою кримінальних законів 1920, 1924, 1934 років, які встановлювали покарання за підбурювання до абортів, залишення сім'ї тощо.

Після Другої світової війни основну увагу кримінальне законодавство приділяє політичним злочинам, боротьбі з робітничим рухом. У 1947 році з'являється Закон Шумана ("Про захист республіки"). Десятирічне ув'язнення загрожувало тим, хто організовував страйки і боровся з штрейкбрехерами. Декретом, виданим у 1950 році, боротьба проти перевезення зброї прирівнювалася до "державної зради". Щоправда, поступово відбувалася демократизація кримінального права: у 1981 році скасовано кару на смерть, покарання за деякі злочини було обмежене штрафами.

Тема 4.4. Держава і право Англії Новітнього періоду

План

1. Основні зміни в економіці, політичній системі та державному устрої у першій половині ХХ ст.
2. Криза Британської колоніальної імперії після Першої та Другої світових воєн.
3. Основні джерела та риси права.

Основні зміни в економіці, політичній системі та державному устрої у першій половині ХХ ст.

Перша світова війна принесла правлячим класам Великобританії політичний триумф, нове розширення і без того величезної імперії. Англія належала до числа держав-переможниць, але її фінансово-економічні позиції були серйозно послаблені в ході війни. Промислове виробництво скоротилось на 20 %. Англія втратила третину свого національного багатства. За роки війни розвинулись нові галузі промисловості, які випускали продукцію військового призначення. Виробництво ж у старих галузях значно скоротилось. Погіршилось матеріальне становище робітничого класу і, як наслідок цього, зросла його політична активність. За роки війни кількість членів профсоюзів збільшилась у двічі.

У післявоєнний період посилювався процес капіталістичної монополізації. У 1916 році виникло найбільше об'єднання монополістів – Федерація британської промисловості. До 1920 р. до неї входили фірми, в яких працювала третина всіх робітників країни. Федерація мала капітал, який перевищував капітал усіх англійських компаній до війни. Однією з головних цілей федерації було подальше підкорення уряду і державного апарату монополістичному капіталу.

У результаті Першої світової війни Англія одержала нові колоніальні володіння. У старих колоніях збільшилось промислове виробництво, чисельно зріс пролетаріат, зміцніла своє становище місцева буржуазія. Широкі народні маси Індії, Єгипту й інших країн піднялись на боротьбу за свободу і національну незалежність.

Втрата промислової монополії, занепад старих галузей промисловості, зріст політичної активності робітничого класу – усе це при-

мушувало правлячі кола шукати нові шляхи економічного розвитку. Труднощі посилювалися внаслідок світової економічної кризи 1929–1933 років і ще більше загострилися після Другої світової війни.

Вихід було знайдено в поширенні державного втручання в економіку і сферу соціальних відносин з метою їх стабілізації. Свій вияв це знайшло як у проведеній лейбористами у повоєнні роки націоналізації вугільної промисловості, сталеливарної промисловості, транспорту, зв'язку і т.д., так і у створенні у націоналізованих галузях публічних корпорацій, що були підпорядковані загальному керівництву з боку відповідних міністерств. Поширювалися державно-монополістичні змішані органи, до керівництва яких входили і державні посадові особи, і представники великих компаній. Відбувається втручання держави і у сферу соціальних відносин.

У ХХ столітті у Великобританії зберігалася двопартійна система. Дві провідні партії – консерваторів і лібералів – поперемінно приходили до влади. Однак розвиток державно-монополістичного капіталізму, поляризація соціальних сил внесли певні зміни до партійно-політичної системи Великобританії.

Консервативна партія (колишні торі) була партією великої монополістичної буржуазії і земельної аристократії. Вона відкрито виступала за підтримку реакційних режимів в Європі та Азії, наступ на елементарні права робітничого класу, придушення національно-визвольного руху, за збереження феодальних пережитків у державному ладі і праві Великобританії. Її лідери сприяли встановленню фашистського режиму в Італії і Німеччині. У ХХ столітті консервативна партія зберегла свою силу і авторитет.

Ліберальна партія (колишні вігі) – це партія торговельно-промислової буржуазії. Її підтримували дрібна буржуазія і певна частина робітничого класу. У ХХ столітті програма партії, основною тезою якої була „свобода торгівлі”, застаріла. Розпочинається її розклад. Певна частина рядових членів залишає ліберальну партію. У 1930 році все це завершується розколом ліберальної партії.

Двopтiйна система у зв'язку з цим була порушена, але зберегалася. Місце ліберальної партії в цій системі зайняла партія лейбористів.

Створена в 1906 році лейбористська партія швидко набирала сили. Відразу після закінчення Першої світової війни лейбористи провели реорганізацію своєї партії. Готуючись до боротьби за владу, вони вносять зміни до партійної програми. Лейбористи заявляють про необхідність побудови нового суспільства, встановлення системи на-

родовладдя. Основним методом досягнення цієї мети повинна була стати, як вважали вони, трансформація капіталістичного суспільства.

Остаточне становлення нинішньої двопартійної системи у тому вигляді, в якому вона діє у Великобританії сьогодні, відбулося лише після виборів 1945 року і визначної перемоги на них лейбористів.

Таким чином, у Великобританії зберігається двопартійна система, сутність якої полягає в пануванні на виборах двох основних партій – консерваторів і лейбористів.

На початку 20-х років в Англії почали виникати фашистські організації, серед яких виділялася створена 1923 року група британських фашистів. У 1930 році фашистські організації об'єднуються в єдиний союз. Їх лідером стає колишній член виконкому лейбористської партії Освальд Мослі.

Британські фашисти переймали „досвід” нацистів Німеччини, створювали власні штурмові загони. У червні 1934 року була зроблена спроба фашистського перевороту. Фашисти зчинили бійку з робітниками в залі Олімпія, організували мітинг у Гайд-парку, на якому були присутні 2 500 фашистів. Виступи робітників, антифашистські демонстрації, у яких брали участь більш ніж 150 тисяч чоловік, зірвали спробу фашистського перевороту.

Збереглися фашистські організації і після Другої світової війни. Сьогодні у Великобританії участь у політичному житті бере Національний фронт – угруповання фашистського напрямку.

Великобританія у ХХ столітті залишається конституційною монархією, яка ґрунтується на принципі розподілу влади. Характерною рисою державного ладу є також відсутність писаної конституції у вигляді єдиного документа.

Великобританії, як і США, властива стабільність політичних інститутів і установ. Тому еволюція державного ладу відбувалась або шляхом помірних часткових реформ конституційного характеру, або шляхом модифікації давніх інститутів неписаної конституції (прецедентів, угод).

Парламент, як і раніше, складається з двох палат: палати обшин і палати лордів.

Палата обшин обирається на основі мажоритарної системи відносної більшості відповідно до Акта про парламент 1911 року терміном на п'ять років (раніше термін повноважень дорівнював семи рокам). Усього в палаті обшин засідає 635 депутатів.

У ХХ столітті було проведено серію реформ виборчого права. Перша з них відбулася відразу після Першої світової війни. Акт про народне представництво 1918 року надавав виборчі права чоловікам, які досягли повноліття, тобто двадцяти одного року, і відповідали вимогам цензу осілости (шість місяців) або мали „приміщення для ділових занять” (ст. 1). Жінки мали право голосу, якщо вони були не молодші за тридцять років і мали нерухомість з річним прибутком не менш п'яти фунтів стерлінгів або перебували у шлюбі з особою, яка задовольняла останній умові (ст. 4). Отже, новий виборчий закон вводив загальне виборче право для чоловіків і часткове виборче право для жінок.

Акт про народне представництво 1928 року надав жінкам рівні з чоловіками виборчі права.

Наступний етап у демократизації виборчого права відбувся вже після Другої світової війни. Акт про народне представництво 1948 року вніс зміни до розподілу виборчих округів і скасував подвійний вотум. Віднині кожен громадянин мав лише один голос на виборах. І, нарешті, Актом про народне представництво 1969 року віковий ценз було знижено з двадцяти одного до вісімнадцяти років.

У ХХ столітті Великобританія зберігає такий архаїчний інститут, як палата лордів. Право засідати в палаті лордів, за даними 1978 року, мали 1 143 пери королівства. Звичайно з'являється на засідання приблизно десята частина лордів. Але, коли потрібно „загальмувати” якийсь законопроект палати обцин, приходять 300 – 400 перів і одно-стайно голосують „проти”.

Намагання обмежити владу палати лордів призвело до появи в 1911 році Акта про парламент. Згідно з цим законом нефінансовий білля, якщо він приймався палатою обцин „у трьох наступних сесіях” і кожен раз відхилявся палатою лордів, направлявся королю на затвердження. Виходило, що лорди відтепер мали можливість затримати прийняття нефінансових законопроектів лише на два роки. Однак через певний час довелося вводити нові обмеження палати лордів. У 1949 році Закон про зміну Акта про парламент 1911 року скоротив до одного року термін можливого вето палати лордів щодо нефінансових біллів. З 1958 року встановлюється переважна практика довічного возведення лордів. У 1967 році була зроблена спроба ще більше обмежити палату лордів, скоротивши до півроку термін можливого вето, але вона закінчилася безрезультатно. Однак палата лордів залишається необхідним елементом державного ладу. Середньо-

вічні принципи формування палати лордів у сучасних умовах тільки посилювали її особливу роль, оскільки вона менш залежна від партійного впливу і політичної кон'юнктури.

Корона посідає своєрідне місце в політичній системі Великобританії.

Хоча формально зберігаються різноманітні королівські прерогативи (право вето, право розпуску парламенту, призначення прем'єра тощо), вважається, що реальної влади в британського монарха немає, що практично Великобританією управляє уряд, а точніше прем'єр-міністр, який контролює короля через партійний механізм і парламент.

Справді, у багатьох випадках король реалізує свої повноваження лише за вказівкою уряду (прем'єр-міністра) або за порадою своїх міністрів. Так, монарх – складова частина парламенту, але відвідувати його засідання він може за спеціальним запрошенням. Щорічно король відкриває сесію парламенту, виступаючи з тронною промовою на спеціальному засіданні палат. У цій промові викладається програма дій на наступний рік. Причому король лише зачитує текст, підготовлений прем'єр-міністром. Монарх має право розпустити палату общин із призначенням дати нових виборів, але робить він це тільки за вказівкою уряду. Ще одним важливим повноваженням монарха є право назначати прем'єр-міністра. Фактично прем'єром стає лідер партії, що перемогла на виборах до палати общин. Тому реально король лише оформляє волю партійної більшості в парламенті. Відповідно до Білля про права 1689 року король править тільки у згоді з парламентом і через посередництво парламенту. Король підписує закони і має право вето, хоч не користується ним уже протягом 290 років. Тому і стверджується, що влада британського монарха на практиці зводиться до „права давати поради, права підбадьорювати і права остерігати”.

Однак такого роду висновок не відповідає дійсності. Англійський монарх має значно більшу владу, ніж здається на перший погляд. Найголовніше те, що він – глава держави, який одержує свою владу у спадок (королівський трон переходить до старшого сина, а якщо сина немає – до старшої дочки). Король є особою недоторканною, бо не може підлягати ні кримінальній, ні цивільній відповідальності. Монарх політично нейтральний, не може бути членом жодної партії, не підлягає політичній відповідальності.

Корона – символ єдності Британської імперії, символ стабільності „старої доброї Англії”. Король має зовнішньополітичні повноваження, він є главою Британської співдружності націй і представлений у деяких її країнах генерал-губернаторами.

Король Великобританії є також головнокомандувачем збройних сил (юридично), призначає вищих воєначальників, присвоює військові звання і сам має військове звання (нинішня королева Єлизавета II має чин полковника). Право монарха жалувати титули пера також не втратило свого значення. Щоправда, за звичаєм, монарх ніколи не дає цього титулу без поради своїх міністрів.

Повсякденний вплив монарха на діяльність уряду має неабияке значення. Король має доступ до всіх документів кабінету: до протоколів, звітів урядових комітетів. Монарха повинні повідомляти про всі значні рішення, він має право давати поради з приводу цих рішень і брати участь у їх обговоренні. Уряд видає свої акти від імені монарха. Усі важливі депеші Міністерства закордонних справ до їх відправки повинні бути подані королю на ознайомлення.

Крім того, королева Єлизавета II головує в Таємній раді – дуже впливовому органі Великобританії. Один раз на тиждень вона вислуховує доповідь прем'єр-міністра. Вона має, як вважають спеціалісти, найповнішу інформацію про становище у країні. Справа у тому, що влада британської корони має прихований характер, і в разі необхідності монархія може використати її.

Оцінюючи вплив англійської королеви Єлизавети II на соціально-політичне життя Великобританії, необхідно мати на увазі, що вона є однією з найбагатших жінок світу. Щорічно вона одержує згідно з цивільним аркушем 7 мільйонів 285 тисяч доларів. Крім того, до 1993 року вона не сплачувала жодних податків. Єлизавета II володіє великими земельними наділами у дванадцяти графствах. До цього слід додати палац у Сандрингемі, замок Балморал у Шотландії, близько сорока тисяч полотен великих світових майстрів живопису. Загалом її багатства оцінюються у 8 мільярдів 480 мільйонів доларів.

Британський уряд у ХХ століття остаточно перетворюється на центральну ланку британської політичної системи. Особливо помітним стає верховенство уряду в британському державному механізмі, його вирішальна роль у взаємовідносинах із палатою обцій після Другої світової війни.

Структура уряду Великобританії досить складна. До нього входить передусім кабінет у складі приблизно двадцяти членів і, крім цього, тридцять некабінетних міністрів.

До кабінету входять глави найбільш важливих міністерств і відомств, але існує ще „внутрішній кабінет” у складі чотирьох-п’яти членів.

Вирішальну роль серед членів уряду відігравав прем’єр-міністр. Він без консультації з кабінетом здійснював усі важливі призначення і переміщення всередині уряду, визначав план роботи кабінету і порядок денний, вирішував питання про скликання і розпуск палати общин, мав змогу приймати одноосібні рішення з основних питань внутрішньої і зовнішньої політики. Згортання колективних форм роботи уряду і призвело до появи „внутрішнього кабінету” і системи комітетів кабінету, що працювали під керівництвом прем’єр-міністра. Через це так звана система правління кабінету перетворювалася на систему правління прем’єр-міністра.

Багато зробили для посилення виконавчої влади прем’єр-міністр Н. Чемберлен, У. Черчилль, який двічі був прем’єр-міністром і в період Другої світової війни одноосібно вирішував долю Великобританії. У наші часи прем’єрство М. Тетчер викликало подальшу централізацію державної влади, її концентрацію в руках прем’єр-міністра, встановлення „президентського” стилю керівництва, який отримав назву „тетчеризму”.

Не менш важливе значення для зростання виконавчої влади мала практика надання уряду надзвичайних повноважень. Так, у 1920 році був прийнятий Закон про надзвичайні повноваження, який давав уряду право видавати від імені „його величності” укази про надзвичайний стан. Указ видавався, якщо була „безпосередня загроза” постачанню і розподілу харчів, води, палива, освітлення, і передбачав можливість застосування будь-яких засобів для підтримання „нормального життя суспільства”. Напередодні Другої світової війни парламент прийняв новий акт про надзвичайні повноваження, який давав виконавчій владі право на видання таких розпоряджень, які уряд вважав необхідними для суспільної безпеки, захисту держави, підтримання громадського порядку. У 1940 році був прийнятий ще один Закон про надзвичайні повноваження, який, „зважаючи на розгортання військових дій”, значно розширив права уряду, надані йому Актом 1939 року.

Проявом всемогутності кабінету міністрів став розвиток делегованого законодавства. Надаючи урядові надзвичайні повноваження,

парламент не тільки сприяв посиленню його виконавчої влади, але фактично передавав йому в певних розмірах владу законодавчу. Це було значним поштовхом у розвитку так званого „делегованого законодавства“, коли уряд або окремі міністри отримували право видавати акти, що мали силу закону.

Делеговане законодавство швидко поширювалося у Великобританії, порушуючи принцип розподілу влади, яким так пишалися британські політики. Обсяг делегованого законодавства значно перевищував кількість парламентських актів. До того ж парламент дуже часто делегував уряду право видавати акти із таких питань, які раніше були прерогативою палати общин.

Розвиток делегованого законодавства намагаються пояснити тим, що парламент не може конкурувати з фахівцями, які є у складі уряду, при вирішенні складних питань, а суспільство потребує більш „оперативного“ законодавства.

Отже, парламент, зберігаючи свої виняткові права, делегував, тобто передавав виконавчим структурам певну частину своїх прав, надаючи їм можливість видавати законодавчі акти з певних питань на якийсь строк. Однак практика свідчить, що це були не другорядні, а дуже важливі питання, і ця передача надавалася на досить тривалий термін.

Внаслідок змін у політичній системі Великобританії, що відбувалися протягом ХХ століття, основні принципи британського конституціоналізму, і передусім верховенства парламенту, поступово втратили свій реальний зміст. Такі ж зміни відбулися і з другим принципом британської конституції – парламентською відповідальністю уряду.

Парламент втрачає значення, яке він мав у минулому. Але це зовсім не означає, що палата общин британського парламенту перестала відігравати свою роль у політичному житті. Вона продовжує постійно використовувати таку важливу форму контролю за діяльністю уряду, як депутатський запит міністрам. Кожен урядовий законопроект повинен пройти три читання в палаті общин, під час яких він докладно аналізується в комісіях і комітетах. Тільки після схвалення в парламенті важливих заходів уряду останній може розраховувати на успіх і втілення цих заходів у життя. Слід мати на увазі, що вотум недовіри може дуже легко знову стати дієвим інструментом тиску на уряд.

Зростання державного апарату було однією із закономірностей у розвитку державного ладу. Протягом ХХ століття утворювалися нові міністерства і відомства, збільшувалася кількість чиновників цивільної служби. Якщо в 1914 році було 280 тисяч урядовців, у 1935 – 380 тисяч, то у 1950 році їх уже налічувалося 680 тисяч.

У побудові державного апарату панує сувора ієрархічність. Добирає кадри спеціальна комісія, що залежить від міністра у справах державної служби. Було введено (за винятком Міністерства закордонних справ і колоній) екзаменаційну систему посідання службових посад. Вищі чиновницькі пости заміщувалися за конкурсом.

Останнім часом у Великобританії, де в різноманітних сферах ретельно зберігаються традиції і стародавні звичаї, все частіше трапляється запозичення форм і методів державного управління таких держав, як Сполучені Штати або ФРН. Отже, в державному апараті виникає дуже своєрідне сполучення архаїчних і найновіших елементів.

Збройні сили Великобританії до Першої світової війни створювалися на добровільних засадах. У травні 1916 року був прийнятий Закон про обов'язкову військову повинність, але після завершення війни він був скасований. Проте напередодні Другої світової війни у 1939 році знову була введена загальна військова повинність. У 1947 році термін військової служби дорівнював дванадцяти місяцям, потім був підвищений до вісімнадцяти місяців, а за часів „холодної війни” зріс до двох років.

Поліція Великобританії складається з окремих місцевих формувань, які знаходяться у віданні місцевих виборних органів. Так, спеціальний постійний комітет графства призначає головного констебля графства, який уже самостійно добирає необхідний контингент поліції і керує ним. У містах діє власна поліція, начальника якої призначає міська рада. Особливі повноваження були надані поліції Північної Ірландії, де й досі триває збройний конфлікт між двома релігійними общинами.

Поступово посилюється централізація управління поліцією. Відповідно до Закону про поліцію 1964 року фактичне керівництво поліцейськими силами належить міністру внутрішніх справ, який мав право проводити злиття поліцейських формувань, визначати розмір субсидій місцевим виборним органам на утримання поліції та ін.

Паралельно зростали повноваження самих поліцейських служб. Так, Закон про смуту 1934 року і Закон про правопорядок 1936 року значно розширили повноваження поліції, надали їй право робити об-

шуки, застосовувати в необхідних випадках силу і т. д. Акти 1974, 1975, 1979 років про запобігання тероризму, а також Закон про поліцію 1986 року надали поліції майже необмежене право свавільних арештів „підозрілих осіб”.

Особливо посилювалася роль поліції в періоди, коли діяли Акти про надзвичайні повноваження.

Судова система Великобританії у ХХ столітті не зазнала суттєвих змін. Лише у 1971 і 1981 роках була проведена реформа Верховного суду Великобританії. Він був поділений на три палати: Високий суд, який розглядав, як правило, цивільні справи; суд Корони, що спеціалізувався на кримінальних справах; Апеляційний суд. Вищою судовою інстанцією, як і раніше, залишається палата лордів.

Криза Британської колоніальної імперії після Першої та Другої світових воєн

На початку ХХ ст. Великобританія перетворилась на величезну колоніальну державу. До 1914 року на її частку припадало 57 % колоніальних територій і 71 % залежного населення.

Після Першої світової війни Британська імперія значно розширила свою територію за рахунок німецьких колоній і турецьких володінь. В Африці Великобританія захопила німецькі колонії: Того, Камерун, Танганьїку, Південно-Західну Африку. До Британії відійшла також німецька частина Нової Гвінеї, архіпелаг Бісмарка. Від Турції були відторгнуті Месопотамія (Ірак), Палестина і територія за рікою Йордан.

Усі володіння Великобританії поділялись на “білі”, або “переселенські”, де більшість населення становили європейські поселенці, і “кольорові” з туземним населенням. У перших середній клас, що зміцнювався, виявляв невдоволення засиллям економічно могутнішої буржуазії метрополії, тому там виникали всілякі сепаратистські рухи. Побоюючись втратити ці колонії, англійські правлячі кола відносили деякі з них до рангу самоврядних. Однак вони перебували під цілковитим контролем англійського уряду. Актом про колоніальні закони 1865 року (ст. 2) встановлювалось, що жоден закон, який було видано парламентом колоніального володіння, не може суперечити статуту англійського парламенту.

Головою самоврядної колонії був губернатор. У ст. 48 Правил і постанов про права губернатора встановлювалось, що в „кожній колонії губернатор має право давати або не давати згоду на закон, проведений іншими частинами або членами законодавчої установи, а поки цієї згоди немає, жоден з цих законів не може бути чинним або обов'язковим”.

Згодом деякі самоврядні колонії було перетворено на домініони. Першою такого статусу набула Канада. У 1867 році відповідно до Акта про британську Північну Америку було даровано конституцію створеній Канадській федерації. У 1900 році такі самі права отримують об'єднані самоврядні колонії Австралії (Австралійський союз), у 1907 році – Нова Зеландія, в 1909 році – Південно-Африканський Союз. Останній утворився з бурських республік (Трансваалю та Оранжевої) і британських колоній Південної Африки (Наталя і Капленда). У 1911 році домініоном став Ньюфаундленд.

Названі британські володіння могли мати власні збройні сили, герб, прапор, громадянство, встановлювати митні збори.

Главою домініону був монарх, якого представляв генерал-губернатор. Місцевий парламент утворював уряд.

Великобританія, як і раніше, була величезною колоніальною державою. Під її владою перебувало близько 500 млн. чоловік. Територія метрополії була меншою за територію колоній у 140 разів.

Під час Першої світової війни домініони Британської імперії були важливою опорою Англії, вони постачали сировину і людські резерви. За цей час значно зросла економіка домініонів, зміцнилась національна буржуазія, яка стала все рішучіше домагатися надання домініонам більшої самостійності.

У 1917 році на черговій імперській конференції за домініонами був визнаний статус автономних держав Британської імперії.

У післявоєнний період домініони ще більше розширили рамки своєї автономії. Досить часто вони вели фактично самостійну від метрополії політику, хоч взаємні економічні і фінансові зв'язки змушували і буржуазію домініонів, і англійську буржуазію до компромісів з метою збереження форм імперських відносин, що склалися раніше.

Найбільш розвиненим із британських домініонів була Канада. Після закінчення війни тут розгорнувся сильний робітничий і фермерський рух. У результаті війни економічні позиції канадської буржуазії помітно зміцнилися. Одночасно посилились зв'язки канадських монополій із монополіями Сполучених Штатів. Ці обставини ві-

добразились в імперській політиці канадського уряду. Беручи участь у роботі Паризької мирної конференції, делегація Канади здобула для домініонів права самостійно підписувати мирні договори, мати окреме від Англії представництво в Лізі націй.

У 1923 році на черговій імперській конференції Англія була змушена визнати за домініанами право самостійно укладати договори з іноземними державами, а також визначати в кожному окремому випадку свою участь чи неучасть у міжнародних договорах, укладених Англією.

Після Першої світової війни загострилась боротьба ірландського народу за звільнення. У результаті 6 грудня 1921 року був укладений англо-ірландський договір. Він передбачав створення домініону Британської імперії під назвою "Ірландська вільна держава". Шість північно-східних графств (Ольтер), які склали найбільш розвинену в промисловому відношенні частину Ірландії, відривались від неї і залишались у межах Великобританії. Англійський уряд зберігав у новому домініоні свої військові і військово-морські бази. Ірландські селяни повинні були, як і раніше, вносити в англійську казну викупні платежі за землю.

Таким чином, революційна національно-визвольна війна ірландського народу хоч і змусила Англію піти на створення Ірландської вільної держави, але повністю не досягла своєї мети. Ірландія була розділена, ірландська держава залишилась у межах Британської імперії, і англійська буржуазія значною мірою зберегла в ній свої економічні позиції. Після Першої світової війни незалежність здобув Афганістан (1921). У 1922 році формально був визнаний суверенітет Єгипту, а у 1930 – Іраку.

У 30-і роки загострюються протиріччя між метрополією і домініонами, набуває все більшої сили національно-визвольний рух у колоніальних і залежних країнах. Намагаючись зберегти імперію, англійський уряд змушений був піти на нові поступки залежним країнам.

На загальноімперських конференціях домініонів у 1926 і 1930 роках була розроблена, "конституція" Британської імперії. Цей акт дістав назву Вестмінстерського статуту і набрав чинності 11 грудня 1931 року.

Згідно з цим статутом король офіційно проголошувався главою Британської співдружності націй, до якої входили Канада, Австралія, Нова Зеландія, Південно-Африканський Союз, Ірландська вільна держава, Ньюфаундленд. Акт скасовував право уряду Великобританії

втручатись у внутрішні справи домініонів. Акт про колоніальні закони 1865 року вже не поширювався на останні. У статуті записано, що Великобританія і домініони є автономними державними одиницями Британської імперії, рівними за статусом, але в жодному разі не підпорядкованими одна одній у будь-якому розумінні у їхніх внутрішніх та іноземних справах, хоч і мають загальне підданство короні, вільно об'єднаними як члени Британської співдружності націй.

Англійський парламент уже не міг видавати закони для домініонів інакше, як на їх прохання або за їх згодою. Акти, прийняті парламентами домініонів, не могли бути скасованими, навіть якщо суперечили англійським законам.

Генерал-губернатор домініону призначався королем за рекомендацією прем'єр-міністра домініону і вважався лише представником корони. Крім генерал-губернаторів, у домініони були направлені послы Великобританії, що звалися „високими комісарами”. Їхня роль формально зводилася до дипломатичного представництва. Зі свого боку, домініони отримували право призначати таких самих представників (послів) до метрополії. Вестмінстерський статут розширив державну самостійність домініонів. Щодо колоній, протекторатів та підмандатних територій, то їхнє становище не змінилося. Для вирішення найважливіших державних питань щороку скликались імперські конференції прем'єр-міністрів країн Британської співдружності націй.

У 1937 році ірландський уряд відмовився від статусу домініону. Парламент Ірландії приймає Конституцію і проголошує утворення незалежної держави Ейре. У 1949 році Ірландія виходить із Британської співдружності націй.

Після Другої світової війни у результаті активізації національно-визвольного руху статус домініону одержали ще декілька англійських колоній. З найбільшими труднощами англійцям довелося зіткнутися в Індії. Рух за незалежність паралізував дії англо-індійської адміністрації, і в березні 1946 року уряд Англії визнав право Індії на незалежність, але при цьому для збереження свого панування Індія була поділена за релігійною ознакою на дві держави, які залишились у складі Британської імперії як домініони. Таким чином, Індійський Союз і Пакистан перестали бути колоніями і одержали, хоч і обмежену, державну незалежність. Незалежність і статус домініону одержав також і Цейлон.

Подальша боротьба індійського народу призвела до оголошення Індії демократичною незалежною республікою 26 січня 1950 року.

Серед англійських колоній в Африці першою отримала незалежність Гана (1952), у 1961 році – Танганьїка, 1962 – Уганда, у 1963 – Кенія, 1964 – Замбія. У 1956 році незалежною республікою був проголошений Судан. У цьому ж році став незалежним Ірак.

У січні 1948 році була утворена незалежна республіка Бірманський союз, яка відразу вийшла зі складу Британської співдружності.

Революція 23 липня 1952 року під керівництвом патріотичної організації „Вільні офіцери” на чолі з Г.А. Насером покінчила з британським пануванням у Єгипті. У червні 1953 року Єгипет був проголошений республікою.

У 1972 році остаточно була ліквідована залежність від Англії Цейлону, який перетворився на Республіку Шрі-Ланка.

Колоніальна імперія, яку століттями вибудовувала Британія, була остаточно зруйнована. Навіть такий далекоглядний політик, як У. Черчилль, не міг зрозуміти, що відбувається з колоніальною імперією. Коли британський уряд приймав рішення про надання незалежності Індії та Пакистану, він розлючено виступав проти, називаючи його „торпедуванням” Британської імперії. Але врятувати її було вже неможливо.

Основні джерела та риси права

Через особливості англійського права існувало багато джерел його формування. У період між Першою і Другою світовими війнами правова система не зазнала істотних змін. Було скасовано лише найбільш архаїчні норми феодального права, які обмежували діяльність підприємців.

Статутне право поступово витісняло загальне, але за останнім визнавалася презумпція юридичної повноти. Якщо правовідносини не регулювались законом або іншими нормативними актами, судді застосовували норми прецедентного права. У 1965 році парламентським актом було створено комісії для „кодифікації правових норм, ліквідації віджилих і непридатних норм права, його спрощення й удосконалення”. Суддям палати лордів та іншим суддям було дозволено змінювати у певних випадках попередні рішення.

Протягом ХХ ст. в Англії спостерігається посилення нормотворчої ролі держави. Особливо це стосується цивільно-правових відносин.

У 1925 р. було видано ряд законів, які давали сучасне визначення інституту власності, особливо на землю. Багато попередніх законів

про земельну власність було скасовано, у тому числі систему майорату. У 1929 році окремим статутом визначено правове становище компаній, тоді як раніше їхня діяльність регулювалась переважно загальним правом.

У 1949 році було прийнято закон, відповідно до якого держава отримала право користуватися винаходом і навіть, якщо буде вважати необхідним, продавати його іншій країні.

Відповідно до Актів „Про монополії і обмежувальну практику” (1948), „Про ціни і перепродаж” (1964), суд повинен змушувати компанії розривати договори, які спрямовані на встановлення монопольних цін, і підтримувати систему мінімальних цін, якщо вона не суперечить „публічному інтересу”.

У ХХ ст. змінився погляд і на принцип непорушності договору. Уже під час Першої світової війни стала очевидною неможливість виконання деяких договорів і передусім договорів поставки. У повоєнні роки судам досить часто доводилося звільняти боржників від виконання договорів у тих випадках, коли в умовах надзвичайних обставин боржники зустрічалися з непередбаченими господарськими ускладненнями у вигляді інфляції, відсутності робочої сили та ін.

Зважаючи на це, у праві був створений прецедент при зміні економічних умов, настільки несподіваний, що ніхто не міг би його передбачити, – суддям дозволялося відступати від принципу „незмінності” договору.

Після Першої світової війни були розширені майнові права заміжньої жінки. Законом 1926 року було дозволено усиновлення позашлюбних дітей наступним шлюбом батьків. Такі діти успадковують майно нарівні з іншими дітьми, але не можуть успадковувати титул батьків.

У 1936 році закон установив громадянську дієздатність жінки, замовчуючи однак про рівність жінок з чоловіками в оплаті праці. Правове становище жінки майже не змінилось. Якщо вона не мала власного джерела доходів, то не могла претендувати на майно, нажите спільно з чоловіком. У 1923 році було визнано право жінки на розлучення у випадку зради чоловіка. Рівні підстави для розірвання шлюбу подружжя було введено лише у 1937 році. Закон 1965 року систематизував підстави розірвання шлюбу: подружня невірність, невиліковна хвороба, жорстоке поводження та ін. У разі подружньої невірності коханець жінки міг притягуватися до відповідальності як співвідповідач і зобов'язаний сплатити „збитки”. Заява про розлучення могла подаватися не раніше ніж через три роки після одруження.

Законами 1964 і 1965 років встановлювалось, що майно і грошові заощадження подружжя належать їм порівну, якщо інше не передбачено шлюбним договором. Матеріальні збитки, спричинені одним із подружжя іншому, повинні відшкодуватися у повному обсязі.

У галузі соціального законодавства перший лейбористський уряд у 1924 році ввів кілька положень, які поліпшили соціальне страхування, було підвищено розміри допомоги у зв'язку з безробіттям, знижено акцизи на чай, цукор. Шахтарі отримали семигодинний робочий день.

Офіційне визнання отримав колективний договір, але конфлікти за ним вирішувались відповідно до загального права. Будь-який трудовий конфлікт, що загрожував перерости в страйк, міністр праці міг передати на розгляд суду.

У 1946 році лейбористський уряд провів через парламент Закони про соціальне страхування і промисловий травматизм. Однак допомога по страхуванню охоплювала невелике коло осіб, потрібна була перевірка їхніх потреб. До того ж виплати здійснювались за рахунок відрахувань від заробітної плати самих робітників. Частка державних коштів у них становила 12 %.

Кримінальне право Англії все ще залишається архаїчним, не кодифікованим. Однак і тут відбувалися певні зміни: у 1967 році Законом про кримінальне право був скасований розподіл злочинів на фелонію і місдимінон, зросла кількість парламентських актів, присвячених кримінальному праву. Посилились репресії за злочини проти держави. У 1920 році, для якого характерним було піднесення робітничого руху, прийнято Закон про повноваження уряду за надзвичайних обставин. Під його дію підпали особи або групи осіб, які загрожують „постачанню продовольства, води, палива і освітлення або можуть порушити роботу транспорту, позбавити суспільство або значну його частину предметів першої необхідності”.

Акт про поліцію 1919 року визначав карати як злочинців тих, хто підмовляв представників поліції не виконувати накази своїх начальників. Закон про смуту 1934 року передбачав кримінальне покарання за будь-які форми революційної агітації серед моряків. Можливість застосовувати кримінальні покарання надавали уряду Акти про надзвичайні повноваження 1939 і 1940 років. Виданий у 1940 році Акт про зраду передбачав смертну кару для тих, хто допомагає ворогу. Дуже широкі формулювання цього закону надавали владі можливість застосовувати його проти прогресивних сил.

Зміст

Тема 4.1. Держава і право США Новітнього періоду.....	3
<i>1. Централізація державної влади. Новий курс президента Ф.Д. Рузвельта.....</i>	<i>3</i>
<i>2. Зміни в конституції.....</i>	<i>8</i>
<i>3. Партийна система та її вплив на формування державних органів.....</i>	<i>10</i>
<i>4. Місцеве управління, суд, поліція.....</i>	<i>11</i>
<i>5. Характеристика основних джерел і галузей права.....</i>	<i>14</i>
Тема 4.2. Держава і право Німеччини Новітнього періоду.....	23
<i>1. Листопадова революція 1918 року. Зміни у державному ладі, політичному режимі та партійній системі.....</i>	<i>23</i>
<i>2. Встановлення фашистської диктатури. Зміни у державному ладі та праві.....</i>	<i>28</i>
<i>3. Крах фашистської диктатури. Потсдамські угоди. Проголошення Федеративної Республіки Німеччини. Державний лад ФРН.....</i>	<i>35</i>
<i>4. Проголошення Німецької Демократичної Республіки. Об'єднання Німеччини.....</i>	<i>38</i>
Тема 4.3. Держава і право Франції Новітнього періоду.....	41
<i>1. Зміни в державному устрої та політичному режимі між двома світовими війнами. Падіння Третьої республіки.....</i>	<i>41</i>
<i>2. Державний устрій та політичний режим Четвертої республіки.....</i>	<i>45</i>
<i>3. Державний устрій та політичний режим П'ятої республіки.....</i>	<i>48</i>
<i>4. Основні джерела та риси права.....</i>	<i>50</i>
Тема 4.4. Держава і право Англії Новітнього періоду.....	54
<i>1. Основні зміни в економіці, політичній системі та державному устрої у першій половині ХХ ст.</i>	<i>54</i>
<i>2. Криза Британської колоніальної імперії після Першої та Другої світових воєн.....</i>	<i>63</i>
<i>3. Основні джерела та риси права.....</i>	<i>67</i>

Іван Давидович Мудрак

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА
ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН**

Курс лекцій

*Підготовлено до друку Видавничим центром
Академії ДПС України
08201, м. Ірпінь Київської області, вул. К. Маркса, 31*

Здано до друку 15.11.2002. Формат 84×108¹/₃₂.
Папір офсетний № 1. Гарнітура „Times New Roman”.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 3,5.
Друк. арк. 3,8. Наклад 500 прим.

І.Д. Мудрак

**Історія держави і права зарубіжних країн: Курс лекцій. –
Ірпінь: Академія ДПС України, 2002. – 70 с.**

ISBN 966-7257-92-4

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 1093 від 23.10.2002 р.*